M-27707

शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विक्रम सवंत)	Additional Particulars / Remark
अध्यात्म रामायण बालकांड	—	धर्मशास्त्र			4/12	50	संस्कृत	कागद	13	47		

वाल कांडस्येदं पुस्तकं पत्रसंख्या ३८ पंचत्रिंशत् प्रारंभ

…गणेशाय नमः ॥ विसेनवंश जलधौ पूर्णः शीतकरोऽपरः ॥ प्रजाह्लादकरो विष्णुर्भूषणं कौस्तुभोऽपरः १ अत्र विष्णुर्भूषणत्वेन परम
…यासदाभवद्रूपाहूढतास्य धर्मिता नाम्ना हिम्मतिवर्माभूद् येन हिमवान् निवारूपेण जितकंदर्पः सुमायांसमधात् समः २ परा
क्रमेऽर्जुनः साक्षात्तेजसा भानुमानिव भूपानां श्रेष्ठराज्यानां पुनर्यः सप्रशासकः ३ यं दृष्ट्वार्थिसमूहस्य जाते पश्चिन्तामतिः हि त्वाप
…वं स्त्रीत्वं च कामधुग्भूमिमागता ४ तस्माज्जातो रामदत्तस्सुदा… वापकः मित्राणां चरित्रं च मानरः प्रथितः प्रभुः ५ मानदे
…न दाता मानखंडकः श्रासमुद्रं कुमारदेवी यत्कीर्त्या धवलीकृता हिमाचलेन समतां नीताः सप्तापि चाचलाः ६ यद्दानांभःप्रवाहे
…घोरस्यानपेक्षकाः कृषीवलाः प्रतिदिशं प्रहृष्यन्ति दिने दिने ७ तेन श्रीरामभक्तेन सर्वविद्याः प्रजानता शृंगवेरपुरे श्रीनरिपु
…हुत्वाग्निना ८ अर्थितां कल्पवृक्षेण विद्वज्जनसभासदा भट्टनागेशशिष्येण व्यते रामवर्मणा ९ प्रणम्य जानकीजानिं रामं
…तिसुन्दरं चापवाणधरं देवं मायामानुषविग्रहं १० सेतुः परोपकृतये व्याख्या रामायणांबुधौ सुशब्दमणिभिः श्लोकैः प्रीयतां
…घवः ११ श्रीमता वाल्मीकिना लोकोद्धारणाय च कृतेन मच्चरित्रवर्णनरूपेण रामायणाख्यकाव्येन भगवतो लीलावतारस्य राम
…दीनां दृढ मनुष्यत्वबुद्ध्ये नटवदात्मस्वरूपगोपनेन व्यवहरतः स्वरूपं वाल्मीकिना गुप्तमेव तत्र तत्र निरूपितं तदेतत्परमदया
…वान् साक्षाद्वेदव्यासो लोकानां स्फुरं बोधयितुं नारदब्रह्मसंवादरूपेण ब्रह्मांडपुराणे अध्यात्मरामायणाख्यसंहितां चक्रे तस्या अ
…मीकिसूचितार्थतापकत्वं बोधयितुं वाल्मीकिरामायणवत्कांडसर्गरूपेण तां कृतवान् तां च धाम निस्त्वमति दोषपुष्टये व्या
…नामेतां संहितां नैमिषारण्ये नैमिषीयान् प्रति सूतः श्रीवयतिसमस्तनरस्याह ॥ ॥

स्य   लोकं मुनिपुं   क

अप्रमेये यत्र यं मायातीतं विश्वरूपं तदृहतीतस्ततोधिक ध्वासौ निर्मलं यत्तत्ताने तत्स्वरूपाय नमः इति वाङ्मनसागोचरायेत्यर्थः १
...ध्या चिदिति योगी योगपद्धाक स्यायत्त पाविदितवेदितव्यः ताहृशस्य पर्यटनं विफलं मंत्राह्यो परेति परे यांत तल्लोका सिनो धर्म
...नपोनुग्रहस्तदिच्छयेत्यर्थः सर्व लोकं व्रस्तलोकं २ तत्र सत्यं गवोनारदस्च्य मानगुणं चतुर्मुखं दृष्टातु हावितिश्रग्रिमतः
...नस्थेन संबंधः मूर्त्तिमद्भिः गृहीतविग्रहैः छंदोभिर्वेदैः परितोवेष्टितं तत्तोदाध्येतृमुखसंमुखेतत्तद्देहमस्तंबस्थानादि तिभाव
...

अप्रमेये यत्र यातीत निर्मलज्ञानमूर्त्तये मनोगिरां विदूराय दक्षिणामूर्त्तये नमः १ सूत उवाच कदाचिन्नारदो यो
...मूर्त्तये नमः अप्रमेये यत्र यातीत निर्मलज्ञानमूर्त्तये मनोगिरां विदूराय दक्षिणामूर्त्तये नमः ... तत्र दृष्टा मूर्त्तिमद्भिः छंदोभिः परिवेष्टितं बालार्कप्रभया
...नुग्रहवांछया पर्यटन् सकलान् लोकान् सत्यलोकमुपागमत् २ तत्र दृष्टा मूर्त्तिमद्भिः छंदोभिः परिवेष्टितं बालार्कप्रभया सर्वार्थगोचरतानं सरस्वत्यासमन्वितं ४ चतुर्मुखं जग
...त्पितृ भासयंतं समागतं ३ मार्कंडेयादिमुनिभिः स्तूयमानं मुहुर्मुहुः सर्वार्थगोचरत्तानं सरस्वत्यासमन्वितं ४ चतुर्मुखं जग
...त्पितृ भासयंतं समागतं ३ मार्कंडेयादिमुनिभिः स्तूयमानं मुहुर्मुहुः ... ५ संतुष्टस्तं मुनिं प्राह स्वयंभूर्विस्मयोन्नमं किं प्रष्टुकामस्त्वम
लाथं भक्ताभीष्टफलप्रदं प्रणम्य दंडवद्भूत्या तुष्टाव मुनिपुंगवः ५ संतुष्टस्तं मुनिं प्राह स्वयंभूर्विस्मयोत्तमं किं प्रष्टुकामस्त्वम
सित तद्दिष्यामि ते मुने ६ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य मुनिर्ब्रह्माणमब्रवीत् त्वत्तः श्रुतं मया सर्वं पूर्वमेव शुभाशुभं ७

सित तद्दिष्यामि ते मुने ६ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य ... श्रुती तानागतवर्त्तमानरूपा येसर्वेर्था स्तद्विषयत्तानयुक्तं बहु
... ३ सर्वार्थगोचरत्तानं अतीतानागतवर्त्तमानरूपा ये सर्वेर्थास्तद्विषयत्तानयुक्तं बहु
वा लार्कप्रभया बालार्कसदृश्यास्वप्रभया ३ सर्वार्थगोचरत्तानं ... शक्त्या युक्तं ४ जगन्नाथं जगत्स्रष्टारं भक्ताभीष्टफलप्रदत्वेन प्रसन्नयोग्यतास
व्रीहिसमासः अतएव तत्तत्तानरूपया सरस्वत्या ... शक्त्या युक्तं ४ जगन्नाथं जगत्स्रष्टारं भक्ताभीष्टफलप्रदत्वेन प्रसन्नयोग्यतास
व्रीहिसमासः अतएव तत्तत्तानरूपया सरस्वत्या ... भूतेषु यः पश्येद्भगवद्भावमात्मनः भूतानि भगवत्यात्मन्येष भाग
चं ५ स्वयम्भूरित्यनेनेनं नाद्भूतं त्तानत्वं सूचितं वै स्मयोत्तमं सर्वभूतेषु यः पश्येद्भगवद्भावमात्मनः भूतानि भगवत्यात्मन्येष भाग
वतोत्तमः इत्युक्तलक्षणं तस्माहृषं वा त्वित्यर्थः शुभं विहितं अशुभं निषिद्धं ७

स्य

न्

एकमेव पुण्यहीनानां परलोकप्राप्तु पापं रूपं तद्रहस्यमपि मन्त्रस्थं ब्रूहि अनुग्रहः परोपकारकरणज पुण्येनायं प्रश्नतामि त्वेवं रूपाहया
रिमयीत्यर्थः ८ दुराचाररताः निषिद्धकर्मनिरता· तस्यैव प्रपंचः सत्यवा तेति नान् तं वदेदिति निषिद्धान् तमाचरणशीलाः निरवत ९
सर्वपापस्य मूलकारणमाह देहात्मदृष्टय इति देहे एवात्मदृष्टिर्येषां ते इत्यर्थः । एवं च देहनाशेनात्मनाशात् पापपुण्यफलभोक्तुरभावात्तप
दृष्टिनो विहिताकरणनिषिद्धकरणयोः प्रवृत्तिरिति भाव· स्थूलोहं गौरोहमिति प्रतीतिस्तु भुक्तौरजतप्रतीतिर्निर्भ्रमरतितत्वं देहस्य परिणा

रहानीमिक मेवास्ति श्रोतुं मं सुरसत्तम तद्रहस्यमपि ब्रूहि यदि तेनुग्रहोमयि ८ प्राप्तेकलियुगे घोरे नराः पुण्यविवर्जिताः दुराचाररताः
सर्वे सत्यवार्त्तापराङ्मुखाः ९ परापवादनिरताः परद्रव्याभिलाषिणः परस्त्रीसक्तमनसः परहिंसापरायणाः १० देहात्मदृष्टयो मूढ़
नास्तिकाः पशुबुद्धयः मातापितृकृतद्वेषाः स्त्रीदेवाः कामकिंकराः ११ विप्रा लोभग्रहग्रस्ता वेदविक्रयजीविनः धनार्जनार्थमभ्य
स्त विद्यां दविमोहिताः १२

म

नेस्तरणोपकृत्यापत्र्यपाप्यां प्रत्यस्तसिद्धमात्मनो विनाशित्वं तु अविनाशी वारियमात्मेति श्रुतिसिद्धं अतएव नास्तिका नास्ति परलो
पंतः पशुबुद्धयः आहार विहारमात्रपरा विधिनिषेधानभिज्ञाः श्वेत्यर्थं· स्त्रीदेवाः स्त्रीजिता इत्यर्थं· तेषामन्तस्याभोग्यत्वं च स्पत
ंकाराः काम्यकर्ममात्रपराः ११ लोभरूपग्रहेणाभूतादिना ग्रस्ताः वेदविक्रियजीविनः भृतकाध्यापकाः धनार्जनफलकातण्पा
भ्यस्तया विद्यात्मदै नतदृवैरणविमोहिता इत्यवताशीलाः १२

प्राद्सनुवर्त्ततेमुक्तं स्वजातिकर्म ब्राह्मणजात्युचितं कर्माध्ययनादियैरतोपरवंचका परवंचनायैव धर्मानुष्ठानवंतः क्षत्रियाद्यो
ष्मा निस्वधर्मत्यागरूपं शीलं येषानतुक दाचिदपि धर्मशीला इत्यर्थ १३ ब्राह्मणाचारतत्परा इत्यनेन धर्मसंकरो दर्शितः क्षत्रियश्च
दर्शितः भर्त्तृ वतानि निर्भयानि शंकाः भर्त्तृ विताने तिपाठे वहिर्भा गुरिरित्यनेनावस्यादे कारस्य लोपः १४ १५ परलोकगतिः

तिकर्मारताः प्रापशः परवंचकाः क्षत्रियाश्च तथा वेश्याः स्वधर्मत्यागशीलिनः १३ तद्वशूद्राश्चये केचित ब्राह्मणाचारतत्प
प्राय शीभ्रष्टा भर्तृव्रतान निर्भयाः १४ श्वशुरद्रोहकारिण्यो भविष्यंति न संशयः एतेषां नष्टबुद्धीनां परलोकः कथं भवेत्
ताकुलं चितं जायते मम संततं लघूपायेन येनैषां परलोकगतिर्भवेत् १६ तमुपायमुपाख्याहि सर्वं नियतो भवान् इत्यृषे
र्वाक्यमाकर्ण्य प्रत्युवाचांबुजासनः १७

ध्वभुवर्ल्लोकादि ब्रह्मलोकांतगमनं तच्छुद्राचाराद्दिनाधर्यनिर्वृत्ति विनाचित्तशोधकसकलधर्मं विनाचदुःप्रापमितिभावः १६
शोपायतानेमकथं स्यादितिचेत्तत्राह सर्वं वेत्ती तिप्रतो भवान् सर्वज्ञ इतिभावः ऋषेर्नारदस्य वाक्यमाकर्ण्य अंबुजासनो ब्रह्मा प्रत्युवा
चेति सूतोक्तिः १७

६१

३ मे जनकत्याश्चित शुद्धिद्वारा तत्त्वज्ञानकत्वाच्चेति भावः अध्यात्मरामायणमिति

सर्वजनहितं यतः पृष्टं अतः सादरं वक्ष्येन उत्तरमिति शेषः तच्छृणु तत्तदेवाह पुरेति। त्रिपुरहंतारं शिवं भक्तिवत्सले मनेन पार्वतीप्रश्नो
भक्तसकलजनकरणयात् बुद्धा एर्षं इति सूचितं १८ गूढं स्वातिरिक्तानामज्ञातं वक्ष्यमाणां वस्तु आख्यातवान् कथितवानित्यर्थः १९ तत्कि
पुराणोत्तममिति पुराणमनादितत्वात् उत्तमं च श्रवणेन सर्वधर्मात्मनिचित्तेन यो वर्तमानो योगामोरमंत्र योगिनो त्रेति च्छुतत्स्यांत

व पासाधो वक्ष्येत च्छृणु सादरं पुरा त्रिपुरहंतारं पार्वती भक्तवत्सलं १८ श्रीरामतत्त्वं जिज्ञासुः प्रपच्छ विनयान्विता प्रियाये
स्यै गूढं व्याख्यातवान् स्वयं १९ पुराणोत्तमम् अध्यात्मरामायणमिति स्मृतं तत्पार्वतीजगद्धात्री पूज्य पित्वा दिवानिशं २०
आलोचयंती स्वानंदमग्नाऽतिष्ठति सांप्रतं प्रचरिष्यति तल्लोके प्रायः पश्य वशाघरा २१
मा

यं चित्तशुद्धिद्वारा प्रापकं तत्त्वमिति यादृक्त्वादिति अत्र अध्यात्मरामायणे उत्तमश्लोकस्ये आलोचने इदमेव कर्म २० स्वा
रूपानंदमग्नातिष्ठति यत्त्वत्सांप्रतं मुक्तं एतद्धालोचनेन स्वस्वरूपानंदस्य जगदंतर्यामिरूपस्य सम्यग्भानादिति भावः २१
इति यः परात्मारामोऽयते यत्र हितत्वविते अनोभिधानं कथितं भवान्मे अध्यात्मरामायणमस्यमेन १ मेनभवेनमः
शिश्व इमावेधेमभिधानात्

५

या

धिनिशेषः २३ निर्भयाः संचरिष्यन्ति। सर्वेषां पांचस्तत्वात्कल्पावितिभावः २४ शास्त्राणि न्यांदि निविवदंते विवादं कुर्वते
त्पर्यः कर्त्ताभोक्ता ज्ञाता नाश्रय आत्मा परस्परं भिन्न इति कारणात् रागो तमाश्च योऽशादि पदार्था नां परस्परमात्मनि भेदज्ञानान्म
ज्ञानस्वरूपात्अनेके जीवास्तेषां प्रकृत्यादिभ्यो भेदज्ञानान्मोक्ष इति सांख्याः इयः एक एव चेतन उपाधिभेदान्नानात्वं प्राप्तस्त्वम

यन्नमात्रेणाजनायास्यंतिसत्कृतिं तावच्छिन्नं भवते पापं ब्रह्महत्यापुरःसरं २२ यावज्जगति नाध्यात्मरामायणमुदेष्यति
निर्मोहोत्साहो निःशंकं संप्रवर्तते २३ यावज्जगति नाध्यात्मरामायणमुदेष्यति तावद्यमभटाः क्रूराः संचरिष्यंति निर्भयाः
त्सर्वाणि शास्त्राणि विवदंते परस्परं यावज्जगति नाध्यात्मरामायणमुदेष्यति २५ तावत्स्वरूपं रामस्य दुर्बोधं महतामपि यावज्जगति नाध्यात्मरामायणमुदेष्यति २६

देवाक्यजश्रवणमनननिदिध्यासनैर्ब्रह्मैवाहमिति ज्ञानादुपाधिविलये स्वस्वरूपेणावस्थानमेव मोक्ष इत्यौपनिषदसिद्धांत अध्या
रामायणोदये स्फुटो भविष्यतीति तत्तच्छास्त्रवासनाजन्यो वादो लयमेष्यतीति भावः २५ रामस्य स्वस्वरूपं सच्चिदानंदाद्वयब्रह्म
स्वरूपं महतामपि शास्त्रज्ञानामपि दुर्बोधं भवतीति शेषः २६

स्ल

२८ अध्यात्मरामायणात्तः सार्वविभक्तिकः षष्ठ्यन्तो वा २९ जीवन्मुक्त इति तल्लक्षणं च दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः वीत
...यक्रोधः स्थिरधीर्मुनिरुच्यते इत्यादिनागीता यामुक्तं वासिष्ठेपि निद्राहीनो जागरस्थो यतो भावद्रूपजायते तं भावं भावयन्रामजीवन्मुक्तः सदा

अध्यात्मरामायणस्य कीर्त्तनश्रवणादिजं फलं वक्तुं न शक्नोमि कात्स्न्र्येन मुनिसत्तम २७ तथापि तस्य माहात्म्यं वक्ष्ये किंचित्तच्चानघ
...श्रृणु चित्तं समाधाय शिवेनोक्तं पुरा मम २८ अध्यात्मरामायणस्य श्लोकं श्लोकार्धमेव वा। यः पठेद्भक्तिसंयुक्तः स पापान्मुच्यते
...णात् २९ यस्तु प्रत्यहमध्यात्मरामायणमनन्यधीः यथाशक्तिवदेद्भक्त्या स जीवन्मुक्त उच्यते ३० योऽसकृत्पार्चयते अध्यात्मरामाय
...णं दिने दिने अश्वमेधस्य फलं तस्य भवेन्मुने ३१ यः पदच्छायापि योऽध्यात्मरामायणमनादरात् अन्यतः शृणुयान्मर्त्यः सोपि मुच्ये
...त्पातकात् ३२ नमस्करोति योऽध्यात्मरामायणमदूरतः सर्वदेवार्चनफलं स प्राप्नोति न संशयः ३३ लिखित्वा पुस्तके अध्यात्मरामाय
...णं तु यः पोदघाद्रामभक्तेभ्यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ३४ अधीते षु वेदेषु शास्त्रेषु व्याख्यातेषु च यत्फलं दुर्लभं लोके तत्फलं तस्य

...१ ३२ अनादरादपदच्छायापिन तु पुराणश्रवणविध्युक्तनियमेनेत्यर्थः ३३ ३४ अधीतेष्वितिसांगवेदाध्ययने शास्त्रार्थाध्यय
...र्लभं तत्फलं तस्याध्यात्मरामायणपुस्तकदातुः संभवेदित्यर्थः ३५ ॥

रितः कृतजागरणः ३८ आत्मतुल्ये धने अतिप्रियं वस्त्वित्यर्थः। सर्वतोमुखे जले स्थितः इति शेषः पुष्करं सर्वतोमुखमिति त्र
धानात् ३९ व्यासतुल्ये म्परत्यने मदे शाप्रदेयं वस्तु काल संप्रदान विशेषाणां पुरापाति शयजनकत्वं सूचितं ४० गायतेः इति पा

शी दिने ध्यात्मरामायणमुपोषितः [illegible] यो रामभक्तः सद्दसि व्याकरोति नरोत्तमः तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये शृ
णुसत्तम ३६ प्रत्यक्षरं तु गायत्री पुरश्चर्याफलं भवेत् उपवासव्रतं कृत्वा श्रीरामनवमीदिने ३७ रात्रौ जागरितो ध्यात्म
रामायणमनन्यधीः यः पठेच्छृणुयाद्वापि तस्य पुण्यं वदाम्यहं ३८ कुरुक्षेत्रादि निखिलपुण्यतीर्थेष्वनेकशः आत्मतुल्य
र्यग्रहणे सर्वतोमुखे ३९ विप्रेभ्यो व्यासतुल्येभ्यो दत्वा यत्फलमश्नुते तत्फलं संभवेत्तस्य सत्यं सत्यं न संशयः ४० योगा
द्ध्यात्मरामायणमहर्निशं आज्ञां तस्य प्रतीक्षंते देवाः इन्द्रपुरोगमाः ४१ पठेन्नित्यमहमध्यात्मरामायणमनुव्रतः यद्य
नितत्कर्म ततः कोटिगुणं भवेत् ४२ तत्र श्रीरामहृदयं यः पठेत्सुसमाहितः सब्रह्मघ्नोपि पूतात्मा त्रिभिरेव दिनैर्भवेत्
०३ श्रीरामहृदयं यस्तु हनुमत्प्रतिमांतिके त्रिः पठेन्नित्यहं मौनी स सर्वे[illegible]तमाग्भवेत् ४४

टि

त्र्यर्थः यो गायति मुखे तिपाठस्तु युक्त एव ४१ अनुव्रतः स्वभावक्रियमाणकर्मणः ४२ तत्राध्यात्मरामायणमध्ये सुसमाहितः स्थि
रचित्तः ४३ प्रतिमांतिके प्रतिमासमीपे ४४

तत्सर्गः ततः २

८

तुलस्यादिसंनिधौ रामहृदयं पठन् प्रकुर्वीत प्रदक्षिणां इति शेषः सप्ताक्षरं प्रसप्ताक्षरोच्चारणं ब्रह्महत्यां तज्जं संपापं विनिवर्तयेत। आत्मनः
प्रत्यनंतः श्रोतुं श्रेति शेषः ४५ अहं ब्रह्मा ४६ यत् रामगीतामाहात्म्यं ४७ रामगीतां मामानेति शेषः। कदाचन रविग्रहादिकाले पिस्ता

सन्निधौ प्रदक्षिणां

पठन् श्रीरामहृदयं तुलस्य श्वत्थयोर्यदि प्रसप्ताक्षरं प्रकुर्वीत ब्रह्महत्यां निवर्त्तयेत ४५ श्रीरामगीतामाहात्म्यं कृत्स्नं जानाति शंकरः
तदर्धं गिरिजा वेत्ति नदर्धं वेद्म्यहं मुने ४६ तत्ते किंचित् प्रवक्ष्यामि कृत्स्नं वक्तुं न शक्यते यज्ज्ञात्वात् क्षणाल्लोकश्चित्तशुद्धिमवा
प्नुत ४७ श्रीरामगीता यत्पापं न नाशयति नारद तन्न नश्यति तीर्थादौ लोके क्वापि कदाचन ४८ तन्न पश्याम्यहं लोके मा
र्गमाणोपि सर्वदा रामेणोपनिषत्सिंधुमुन्मथ्योत्पादितां मुदा लक्ष्मणायार्पितां गीतां सुधां पीत्वामरो भवेत् ४९ जमदग्नि
सुतः पूर्वं कार्त्तवीर्यवधेच्छया धनुर्विद्यामभ्यसितुं महेशस्यांतिके वसन् ५० अधीयमानां पार्वत्या रामगीतां प्रयत्नतः
श्रुत्वा गृहीत्वा शुपठन् नारायणकलामगात् ५१ ब्रह्महत्यादिपापानां निष्कृतिं यदि वांछति रामगीतां मासमात्रं पठित्वा सुच्य

रा

षः ४८ मार्गमाणः अन्वेषयन्नपि तत् तां रामगीतातुल्यं तया यायनाशकं वस्तु रामगीतातिरिक्तं न पश्यामीत्यर्थः ४९ गी
ता रूपकं च्यमृतरूपां मंगी कृतामित्यर्थः अपरस्तत्तुल्यः ५० कार्त्तवीर्यः सहस्रबाहुरर्जुनः ५ श्रवणोत्तरं गृहीतां नारायणां
नारायणरूपत्वं ५१ ५२

रा

नदुष्प्रतिग्रहः तिलधेनुर्गजो वाजी प्रेतान्नमजिनं मणिः मणिः शालग्रामः सुरभिः स्वप्नमानाच्च भयतो मुखी घोराः सप्त प्रतिग्र
...क्तः दुर्भोज्यं निषिद्धभक्षणं दुराला यो नृतभाषणादिः ५३ ५४ ५५ ५६ तेनेत्यादि अनंतफलं लभेत अनंतफलदानादिफ
...पनमात्रेण भवेदित्यर्थः ५७ श्रुतिर्वेदस्मृतिर्मन्वादिप्रणीतादि पुराणानि ब्राह्मादीनि इतिहासो भारतादिः आगमाः

...नहदुर्भोज्यदुरालापादिसंभवं पापं यत्कीर्तिते रामगीता विनाशयेत ५३ शालग्रामशिलाग्रे च तुलस्याश्वत्थसन्निधौ
...नां पुरतस्तद्वद्रामगीतां पठेत्तु यः ५४ सतत्फलमवाप्नोति यद्वाचो दिन गोचरं रामगीतां पठन् भक्त्या यः श्राद्धे भोजयेद्द्विजान्
...प्यते पितरः सर्वे यांति विष्णोः परं पदं एकादश्यां निराहारो नियतो द्वादशी दिने स्थित्वा गस्त्यतरोर्मूले रामगीतां पठेत्तु यः
...घवः साक्षात्सर्वदेवैश्च पूज्यते ५६ विना दानं विना ध्यानं विना तीर्थावगाहनं रामगीतां नरो धीतैरनंतफलं लभेत ५७
...किमिहोक्तेन भूयेणनारदतत्वतः श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासागमशतानि च अर्हंति नाल्पामध्यात्मरामायणकलामपि ५८
...ात्मरामचरितस्य मुनीश्वरायमहात्म्यमेतदुदितं कमलासनेन यः श्रद्धया पठति वा शृणुयात्समर्त्यः प्राप्नोति विष्णुपदवीं सुर
पूज्यमानः ५९ इति श्री ब्रह्मांडपुराणे उत्तरखंडे एकषष्ठितमोध्यायः ६१
...रात्रादयः अध्यात्मरामायणस्य तदध्ययनस्य कलां षोडशांशमपि नार्हंति न दध्ययनानीत्यर्थः सर्वाध्ययनफलदत्वाद स्येति भावः
...इती सत्रत्रक्रमाहात्म्याध्यायः क्रमं ५९ इति श्री मत्सकलराजविपद्धरणसमर्थ सादि विरुदावली विराजमानस्य महिमतिचर्म
...पुत्रस्य श्रीरामवर्मणः कृतौ अध्यात्मरामायण सेतौ बालकांडे माहात्म्याध्यायः

त्य

स्य

वयार्वतीसंवादरूपमध्यात्मरामायणं वक्तुं भगवान् व्यासो निर्विघ्नार्थं भगवत्स्मरणरूपमंगलमाचरति यदेति ॥ यदा पुरा यो दुष्टराक्षसादिज
तो भरो भारस्तं वारणायेत्यर्थः । परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृतां । धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे इति भगवदुक्तेः दि
जैर्दैवै रावणपीडितैः संप्रार्थितः सन् चिन्मयोपि चिद्रूपोपि अजोपि रघुकुलेरविकुले मायामनुष्यः संजातः तत्र देवप्रार्थनपा
मवतारहेत्वर्थो वाल्मीकीये बालकांडे पंचदशषोडशसर्गयोः स्पष्ट एव अव्ययस्य । चिन्मयस्य चकथं जन्म जातस्य च कथमव्ययत्व
न्नभावो हात इत्यक्त मायेति मायानाम सत्वासत्वाभ्यामनिर्वाच्या सत्वरजस्तमोगुणा घटितघटनासामर्थ्यवती काचिदीश्वरशक्तिः

श्वीभरवारणाय दिविजैः संप्रार्थितश्चिन्मयः संजातः पृथिवीतलेरविकुले मायामनुष्योव्ययः निश्चक्रं हतराक्षसः
पुनरगाद्ब्रह्मत्वमाद्यं स्थिरां कीर्त्तिं पापहरां विधाय जगतां तं जानकीशं भजे १

केस्वं गुरोर्निग्रहमि तिष्कृते दैवीत्येषा गुणमयी मम माया दुरत्ययेति गीतोक्तेः एवं च चिन्मयस्याघटितोपि मनुष्यभावो जन्म
ायाकृत इति भावः तदुक्तं रामतापनीयोपनिषदि चिन्मयस्याद्वितीयस्यानिष्कलस्याशरीरिणः उपासकानां कार्यार्थं
ल्पनेतिनिश्चक्रं निरवशेषं यथा तथा हताराक्षसाः जगतां पापहरां स्थिरां कीर्त्तिं विधाय लोके स्थापयित्वा पुनराद्यं ब्रह्मत्वं
निरूपाधिब्रह्मरूपमागात् १

त्वं लक्षणैर्दुर्दर्शमिति विश्वेति। विश्वस्य संसारोत्पत्तिलयादिषु एकं हेतुं। यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति।
विशन्तीति श्रुतेः प्रयन्ति यत्र लीनानि भवन्तीत्यर्थः। अनेन निमित्तकारणसमानाधिकरणं जगदुपादानकारणत्वं ब्रह्मलक्ष
मित्युक्तं सहायापेक्षकं तेन निमित्तकारणभेदः सूचितः। ननु मिथ्याभूतकार्यनिरूपितकारणत्वस्यापि मिथ्यात्वात् ब्रह्मणः सं
भवमस्य लक्षणत्वमत आह मायाश्रयमिति। मायायाः आश्रयत्वात्तत्कृतमिदमस्य कारणत्वमित्यर्थः। मायिकेन कारणत्वेन मायि
नः संबंधरहितभावः। तदुक्तं श्रुतौ मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरमिति। न तु मायाश्रयत्वे जीवं प्रतिस्वस्वरूपमिवस्वंप्र

द्वयस्थितिलयादिषु हेतुमेकं मायाश्रयं विगतमायमचिन्त्यमूर्त्तिं आनंदसांद्रममलं निजबोधरूपं सीतापतिं विदिततत्वमहं
नमामि २

नमायाश्रयत्वात्तत्राह विगतमायमिति विगता माया आवरण शक्तिरूपा यस्मात्तं एनं प्रति स्वस्वरूपावरण
कररहितः सैत्यर्थः। अचिन्त्यमूर्त्तिं यतो वाचो निवर्त्तन्ते। अप्राप्य मनसा सहेति श्रुतेः। एवं जगदुत्पत्त्यादिकारणत्वरूपं तटस्थलक्षण
कं तेन रूपेण ग्राह्यत्वात् अथ स्वरूपलक्षणमाह आनंदसांद्रममलं निजबोधरूपमिति। सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेति श्रुतेः इदमेव
रूपं अमलं उपाधिकृतदोषरहितं जीवस्योपाधिकृतकर्तृत्वाद्यभिमानवान् तत्पाने प्वररतिभावः निजं स्वाभाविकबोधरूपमेव यस्य
अनेन रूपांतरं सर्वं मायिकमिति सूचितं विदिततत्वं ज्ञाततत्त्वं बोधस्वरूपत्वेन तत्तेन रामावतारे शोकमोहादिनद्वयैन्त्रटनमात्र
मिति सूचितं २

रिमेवहरिंसायुज्यमेव ३ यः शृणुयात्सहस्रगुणितानुत्तमगुणितकोटिसंख्यगोदानाद्धिकं फलं लभेदित्यन्वयः ४ पुराणशिरोति
माणिर्वेतिच रूपके अध्यात्मरामगंगेति। अध्यात्मरामशब्दो ध्यात्मरामायणपरस्तद्देवगंगेति अनेनरूपकेणसर्वमहापातका
नामपिनाशहेतुत्वं सूचितं गंगायास्तेनाशकत्वस्यसर्वश्रुतिस्मृतिसिद्धत्वात् ५ सकलमलहरवस्तुविषयत्वाद्वाक्यस्यसकलमल
त्वम्आनंदकंदमितीशविशेषणेनतस्यैवा[illegible]नंदस्यमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेरस्यसर्वानंदमूलत्वेनानंदकंदत्वं ६ देवोद्योतनात्। ८

सेनित्यमनंतमचेतसः शृणुयात् अध्यात्मिकसंहितं शुभं। एमायणंसर्वपुराणसंमतं निर्धूतपापाहरिमेवयांतिते ३ अध्या
यणमेवनित्यंपठेद्यदीच्छेद्भवबंधमुक्तिं। गवांसहस्रायुतकोटिदानात्फलंलभेयः शृणुयात्सनित्यं ४ पुराण[illegible]संभूताश्री गिरि
वसंगता। अध्यात्मरामगंगेयं पुनातिभुवनत्रयं ५ कैलासाग्रेकदाचिद्रविशतविमलेमंदिरेरत्नपीठेसंविष्टंध्याननिष्ठं
पनमभयंसेवितंसिद्धसंघैः देवीवामांकसंस्थागिरिवरतनयापार्वतीभक्तिनम्राप्राहेदंदेवमीशंसकलमलहरंवाक्यमानंदकं ७
मुवाच ६ नमोस्तुतेदेवजगन्निवाससर्वात्मदृक्त्वंपरमेश्वरोसि। एकाभितत्त्वेपुरुषोत्तमस्यसनातनंत्वंचसनातनोसि

स्मिन्जगतिर्वसतीतिवाजगन्निवासस्तत्संबुद्धिः तेतुभ्यंनमः। अस्तुयनस्त्वंसर्वात्मदृक्सर्वस्वरूपआत्मासर्वात्माब्रह्मसर्वं
तिश्रुतेः नमनिशमात्मरूपतयापश्यतीतिसर्वात्मदृक् अतएवपरमेश्वरोसि। अतः पुरुषोत्तमस्यसर्वेभ्यः पुरुषेभ्यः उ
द्ब्रह्मणः सानातनंनुपाधिरहितंसोपाधेरूपस्यज्ञानोत्तरंनाशान्नसनातनत्वंतत्त्वंएकाभितत्त्वसनातनेनमयाकथंनदृशुंश एम
त्वंचसानातनोसित्वमपिसएवासीतित्वद्दत्तानंनकिंचिदितिभावः ७ ७

रिति। ततोऽन्यत् साधनं नास्ति अन्यद्धर्मादित्साधनं भवमोक्षजनकतत्वज्ञानसाधनं नास्तीत्यर्थः सा मुख्येतरापेक्षितत्वात्
रक्तिरीश्वरे इति भक्तिमीमांसासूत्रशाण्डिल्यसूत्राभ्यां रतेरणज्ञानेन स्वसाधनतयापेक्षितत्वात् सा भक्तिमुख्येत्याद्यसूत्रार्थः भक्ति
व द्वितीयसूत्रं तत्संशयवधनं रुद्रगीतसंशयविषयं रामस्यानीश्वरत्वं ११ निरस्तसर्वोमायागुणसत्वादिकृतो गुणदोषादिसंप्र
अप्रमत्ताः प्रमादो ज्ञानान्तर्हितानां प्रमादं वै मृत्युमहं ब्रवीमीति। सनत्सुजातीयोक्तेः तत्र हि मृत्युर्वै तमः इति श्रुतेर्मृत्युपदेन ज्ञा

ः प्रसिद्धाभवमोक्षणायनाम्नस्ततः साधनमस्ति किंचित्। तथापि तत्संशयवेधनं मे विभेत्तुमर्हस्यमलोक्तिभिस्त्वं ११ वदं
मे परमेकमाद्यं निरस्तमायागुणसंभवाहं। भजंति याहर्निशमप्रमत्ताः परं पदं यांति तथैव सिद्धाः १२ वदंति केचित्परमोपि रामः
स्वाविद्यया संवृतमात्मसंज्ञं जानाति नात्मानमनन्यबोधं परेण संबोधितो वेद परात्मतत्वं [illegible] र

बोध्यं। तथैव तेन प्रकारेण भजनेनैव सिद्धाः ज्ञानवन्तः संतः परं पदं मोक्षं यांति १२ परमोपि रामः स्वाविद्यया मायया संवृतमात्मसंज्ञं
आत्मसंज्ञं ब्रह्मसंज्ञं आत्मानं स्वस्वरूपं न जानाति अतः परेण ब्रह्मणा संबोधितः परात्मा ईश्वरस्तत्स्वरूपस्य तत्ववेद् जानातीति केचिद्वदं
ति तथा च वाल्मीकीये रावणवधानंतरं ब्रह्मवाक्यं तमुवाच ततो देवः स्वयम्भूः रमितं स्तुतिः [illegible] चिरवाक् स्मारयन् पूर्वदेहिकं भवान्ना
रायणः साक्षाद्देवश्चक्रायुधः प्रभुरित्यादि तु पदे शासाहस्र्यां भगवत्पारैरप्युक्तं ब्रह्मदाशरथेर्युक्तैः [illegible] यानुदत्तं मः तस्य विस्मृतत्वं संबो
धनेन यत्नांतरमास्थितं इति १२ [illegible]

ति

स्म त्यतं गोप्यं इत्युत्तेगुत्यतम मिति गीतो क्तेः अनंतस्य वाच्यं मैं क्तान्येषु वक्तुमयोग्यं ग्राह्येतत्त्वभिभक्तेषु वदंत्यतो मे यत्तं। तत्तु निश्चयेन वदहे देव
यतो हं तव भक्तानानुमद्भक्तास्त्वं कुत स्तत्राह यतस्त्वं मे प्रियोसि ८ ज्ञानमिति येनज्ञाते न जनास्तरं तिपुनर्जन्मादिसंसारं न प्राप्नुवंति तत्तस्य वि
ज्ञानं निदिध्यासन परिपाकजमपरोक्षज्ञानं तत्सहितं तत्फलकमिति यावत्। ज्ञानं श्रवणमननजं परोक्षं ब्रह्मैवाहमिति च तत्र निश्लोक
त्मविदिति श्रुते तद्बुद्धि तज्जनकवाक्यं वक्ष्ये इत्यर्थः तत्र ज्ञानं च न वैराग्यं विना वैराग्यं च न भक्तिं विनेत्यत आह अनुभक्तिवैराग्ययुक्तं वे

यं परं संतमनंतस्य वाच्यं वदंति भक्तेषु महानुभावाः तदप्यहो हं तव देवभक्तः प्रियो सि मे त्वं वद यत्नु पृष्टं ८ ज्ञानं सविज्ञानमथा
नुवैराग्ययुक्तं च मितं विभास्वत्। जानाम्यहं यो षिदपि त्वदुक्तं यथा तथा ब्रूहि तरंति येन ९ इत्थं मिथान्यत्र परं रहस्यं तत्
क्वाप्येव रक्षा रितुक्षा श्रीरामचंद्रे खिलतत्वसारे भक्तिर्दृढा नौर्भवतिप्रसिद्धा १०

रक्ष्वासनुभक्तिजायमानं यद्वैराग्यं तद्युक्तं तद्याय वोधवाक्यं चेत्यर्थः तथा च। यातं जलस्रत्रं दृष्टानुश्रविकविषयवित
कारसंज्ञा वैराग्यमिति अनुश्रवो वेद स्तद्बोधितः स्वर्गादिरानुश्रविकः भक्तिः ईश्वरानुरागः तथा मितं मित शब्दवत विभा
रण भास्वत स्फूर्तिमात्रेण स्फुरतीत्यर्थः प्रत्यायक शब्दयुतं वोधजनक वाक्यमुक्तं ब्रूहि यथा योषिदप्यहं त्वदुक्तं जानामि ९
अन्ये यथमतः दृढा भक्तिः प्रसिद्धा नौर्भवतिभवसागरतारणायेति शेषः १०

धा

...नैमित्तं विलापः स चारण्यकांडे किष्किंधायां वाल्मीकीयेस्पष्टः । वकेनसेव्यः अज्ञस्य जीववत्सेव्यत्वाभावादित्यर्थः २४ २५ परात्म

...वे पार्वत्या पृष्टः । शिवो रामः स्तु निराम । परमात्मा ब्रह्मैवेत्यर्थः प्रकृतेरित्यस्यान्वय इति असंसर्गीत्यस्य शेषः प्रकृतिः कार्यैर्भ्योन्यत्वान्नैरसंसर्गी

...रएवेत्यर्थः जीवस्तु देहरूपादिभिः संसृष्टस्तत्कर्मकर्तृत्वाद्यभिमानेनेति भावः । अतएवानादिरेक आनंदैकरूपोनंत [illegible] नाद्वि

...र ब्रह्म एकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेति श्रुतिसिद्धं ब्रह्मेत्यर्थः अतएव पुरुषोत्तमः पुरुषेभ्यो जीवेभ्य उत्तमं हि प्रसिद्धमेवेत्यर्थः २७ न

ना

=नै

...निकुतो विलापः सीताकृते तेन कृतः परेणाज्ञा नातिरिक्तेवंयरिकेनसेव्यः समोहि सर्वेषां पिजीवत्तानेः २४ अत्रोत्तरं किं विदितभव

...मे संशयभेदि वाक्यं २५ श्रीमहादेव उवाच । धन्यासि भक्तासि परात्मनस्त्वं यत्तत्त्वमिच्छा तव राम तत्त्वं पुरातनेनाप्यभिचो

...गुह्यं परमं निगूढं २६ त्वयाद्य भक्त्या परिनोदितोहं वक्ष्ये नमस्कृत्य रघूत्तमं ते । रामः परात्मा प्रकृतेरनादिरानंद एकः पुरुषोत्त

मो हि २७ स्वमायया कृत्स्नमिदं हि सृष्ट्वा नभोवदंतर्बहिरास्थितोयः

मनुष्यादिदेहधारणं कथमनेनादाहस्वमाययेति अघटितघटनाशक्तिरूपा माया या मायान्तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरमिति श्रु

तेन मायेदं कृत्स्नं देहयस्य सृष्ट्वांतर्बहिरास्थितोयः । तत्सृष्ट्वा । तदेवानुप्राविशदिति श्रुतेः तादृशस्य मनुष्यशरीरपरिग्रहो नाश्चर्यापत्त इत्यु

भाष्ये मन्ना नामीश्वरोति म [illegible] सुक्तस्वभावोपि स्वमायया देहवानिव जातः स्वयैव लोकानुग्रहं कुर्वन् लक्ष्यते स्वप्रयोजनाभावेपि भूता

बुध्य नुग्रहकृपेति २७

ना
वादि
त्याः

पसर्वगतत्वेसर्वज्ञेयः किंतेनत्यत आह सर्वांतरस्थोपिनिगूढ आत्मेतियः पृथिव्यांतिष्ठन्पृथिव्या अंतरइत्यादिश्रुत्या सर्वांतरस्थत्वेनोक्तोपि
एषसर्वेषुभूतेषुगूढोत्मानप्रकाशतेइत्यनेनोक्तत्वमायया येनसृष्टं अयंबुध्यासूक्ष्मयासूक्ष्मदर्शिभिरितिश्रुतेः नादृशस्यसत्वेव्यवहारःका
मपिमानमाह स्वमाययेति स्वाज्ञानकल्पितयामायया येनसृष्टं अयंभावः निमग्नहादिदृश्यैर्जीवैः कल्पितानांसा च स्वसत्तानीयमेवसत्पैश्च
पो ज्ञानेनतस्माघटितघटनासामर्थ्यापरपर्यायामायास्या। त्रिगुणाशक्तिरूपाधिकल्पितावद्धैरैस्तत्त्वदर्शिभिर्जीवैः कल्पितासा च स्वसत्ता
स्वसत्तानीयमेवससासाम्युक्त्यावचमसृते अतएवतत्स्वरूपज्ञानेसकार्याया हानस्यानारोपऽज्ञानकल्पितभुजगस्यभयकंपादिकार्यसहि

सर्वांतरस्थोपिनिगूढ आत्मास्वमाययासृष्टमिदंविचष्टे १८

वैरत्तत्कल्पनातत्स्वह्योपाधिभिन्नजीवतेतमसोन्वाभ्रयः अनिनादित्वेनपरिहारणन्। नन्वेकस्यतत्वत्ताज्ञानेनतन्नाशेससारोच्छे
न्येषांयुगपत्दृष्टान्तासर्पभ्रमेएकस्यरज्जुज्ञानेनतस्यसर्पभ्रमेतत्कार्यभयकंपादेर्निवृत्तेपिअन्येषांतद्दृष्टेनेनतदनिवृत्ति
नयासृष्टमिदंविचष्टेपश्यति एवंचदृष्टत्वेननसिद्धिः नायोतोस्तिद्रष्टेतिश्रुतेः एकेनैवाकाशेनोपाधिभेदात्घटाकाशा
केनैवचेतनेनोपाधिभेदादनेकजीवव्यवहारोपपत्तौचेतननानेकत्वेमानाभावात्। दृष्टृत्वेनतत्सिद्धिरितिभावः नचतत्तद
विशिष्टस्यैवजीवत्वेजीवस्याज्ञानमितिव्यवहारानापत्तिः मापोविशिष्टस्यैवगृहस्थत्वेपिगृहस्यस्याभार्येतिवदुपपत्तेरिति

...तां नरमाह। जगतीति जगंति जगदंतःकरणानि यत्संनिधौ नित्यं परितो भ्रमं ति स्वस्वचेष्टां कुर्वंति। आत्मयासर्वस्य जडत्वाद्वे
...। ध्यप्रसंग इति भावः ननु निष्कलं निष्क्रियं शांतमिति श्रुतेस्तस्य निष्क्रियतया कथं तेनान्येषां व्यापारसंपादनमत आह चु
...ोति तथा निष्क्रियोपि चुंबकमणिर्लोह यांत्रिकविशेषास्तंनिधिमात्रेण चालयति तथा चेतनो निष्क्रियोपि स्वमायावैचित्र्या
...त्रा व्यापारयतीत्यर्थः तदुक्तं आचार्यैः नापन्नविकारः सन्नयस्कांतवदेव यद्बुध्यादी आलेभ्य त्वकुसोहमित्येव धारयेत् इत्येव

नित्यं परितो भ्रमंति यत्संनिधौ चुंबकलोहवद्धि। एतं न जानंति विमूढचित्ताः स्वाविद्यया संवृतमानसा ये १९
मय्यात्मनि शुद्धबुद्धे स्वारोपयंतीह निरस्तमाये। संसारमेवानुसरंति ते वै पुत्रादिसक्ताः पुरुकर्मयुक्ताः २०

...पस्य ह त्वाहि रूपं एतमस्वरूपयेती जानंति अज्ञाने हेतुर्विमूढचेतसः विमूढचेतस्त्वे हेतुः स्वाविद्यया संवृतमानसा इति स्वोपाधि
...विद्याविरोधिभावहार्दरूपया संवृतांतःकरणाः १९ अतस्ते जीवाः शुद्धबुद्धत्वमापादोपानाक्रांतत्वे रूपे निरस्तमाये स्वत
...ा निरस्ता माया येन तादृशे। मामेव ये प्रपद्यंते मायामेतां तरंति ते इति गीतोक्तेः इह शरीरमेस्वाज्ञानस्तनमारोपयति स्वपमहत्वाग्राम
...त्तमिति जानंतीत्याशयतेषां दुष्टफलमाह संसारमिति ते पुत्रादिसक्ताः पुरुकर्मयुक्ताः भूरियज्ञादिकर्मयुक्ताः संसारमेवानुसरंति २०

तिपयथाज्ञाः कंठगतं चामीकरस्वर्णालंकारं यथा न जानन्ति एवं हृदये स्थितं आत्मतत्त्वं न जानन्ति अतः संसारे एवानुसरन्तीत्यर्थः । किंच परात्मन्यहं
भवरूति दृष्टान्तेनाह यथेति । अप्रकाशस्त्र यो मयथार्थो ज्योतिः स्वभावेज्योतिः स्वरूपं न विद्यते तथा विशुद्धविज्ञाने न निर्विशेषापरोक्ष
घने निविडे परतः परात्मनि उत्कृष्टे अप्युत्कृष्टे आत्मनि अविद्या कथं स्यात् । तादृशे वस्तुनि अविद्यानवकाशादिति भावः तदुक्तं आचा
अप्रकाशो यथादित्ये नास्ति ज्योतिः स्वभावतः नित्यबोधस्वरूपत्वात्राज्ञानं तद्वदात्मनीति २१ ननु स्वानेनरा ममत व्यवहरति जनः तु

तिनैवं हृदये स्थितं चैचामीकरं कंठगतं यथा ज्ञानाः । यथाप्रकाशो नैतु विद्यतेर्बोधज्योतिः स्वभावेपरमेश्वरे तथा विशुद्धविज्ञानघ
मे विद्या कथं स्यात्परतः परात्मनि २१ यथा हि चास्य णो भ्रमतो गृहादिकं विनष्टं दृष्टे भ्रमती वहति पते । तथैव देहेन्द्रियक
र्तुरात्मनः कृतं परे ध्मास्यजनो विमुह्यति २२

अन्यगतस्यान्यत्रारोपासंभवादित्याशंक्य सदृष्टान्तं तथा मोह जीवैरपपादयति यथेति न दृष्टे दृष्टे यथुक्तः दृष्टेः पुरुषस्य
गृहादिकं भ्रमती चोक्तेहि परभ्रमती चेति गृह्यते नैव न दृष्टे हि नापुरुषेण तिशेषः तथैव देहेन्द्रियादि छिन्नस्य कर्तुरात्मनो तः
करणस्य कृतं परे सर्वधर्मालिप्ते तद्वदीक्षित्रे चेतने ध्मास्यजनो जीवोमुह्यति अहं कर्त्रेति मोह प्राप्नोति एवं च यथा हि गत
हावारोपः यथाचात करणधर्मस्य कर्तृत्वादेरात्मन्यारोपस्तथास्याज्ञानस्यात्मन्यारोपः स्याशय २२

तो ज्ञानमसंभवीति पुनरपि हार्द्दयोक्त युक्त्यैवाह नाहमिति सूर्ये प्रतिरात्रिदिवसविभागाभावे हेतुः । प्रकाशरूपाव्यभिचारः क्व

ः ज्ञानाज्ञाने यो भगवत्स्वनवस्थितौ हेतुः शुद्धचिद्घनत्व २३ उपसंहरति तस्मादिति परानंदमये सर्वभूतैरेतज्ज्ञानं इमात्रायाउपजीव

निर्विकल्पज्ञानरूपे तमोज्ञानरूपं न मोसर्वं धेहेतुद्वपमज्ञानसाक्षित्वमाप्याधिष्ठानत्वरूपमायाश्रयत्वं च मोहकारणं तमोज्ञानयो

तासन्तद्विषयाज्ञानहीनइतिलोकदर्शनादितिभावः न त्वेवमतिब्रह्मादाशरथेर्यादृग्युक्त्यैवायानुदत्तमहत्मायो चार्याघुक्तेः काक्वाति

श्रीमहादेव उवाच ॥ २

त्रेः सवितुर्यथा भवैत् प्रकाशरूपाव्यभिचारतः क्वचित् । ज्ञानं तथाज्ञानमिदं द्वयं हरौ रामे कथं स्थास्यति शुद्धचिद्घने २३ तस्मा

येरघूत्तमे विज्ञानरूपे हि न विद्यते तमः । अज्ञानसाक्षिण्यरविंदलोचने मायाश्रयत्वान्न हि मोहकारणं २४ अत्र ते कथयि

स्यमपि दुर्लभं । सीतारामामरुत्सूनुसंवादं मोक्षसाधनं २५ पुरा रामायणे रामो रावणं देवकंटकं । हत्वा रणे रणश्लाघी सपुत्रबल

ं सीतया सह सुग्रीवलक्ष्मणाभ्यां समन्वितः । अयोध्यामगमद्रामो हनुमत्प्रमुखैर्वृतः २७

टकैर

रणे रावणवधार्थमवतीर्णत्वात्तनायमगधत्तासंकल्पपूर्वकस्नानस्य स्वमाहात्म्याच्छादनरूपत्वं तमः शब्देनोक्तेरदोषात् । उक्तं हि संक्षे

रीरकेसकल्पपूर्वकमम्भ इक्ष्युनंदनस्य नाह विजानइतिकंचनकाले मे न तत्र ह्योपरे शम्भुपजभ्यानिमित्तमात्रं तत्रोसज्जसहनैसतिदेवका

भागवतेष्युक्तस्त्रीसंगिनां गतिरितिप्रथयाचकारेति २४ मरुत्सूनुर्वायुपुत्रो हनुमान् २५ रामायणे रामायणप्रवर्त्तके रामावतारका

ले इत्यर्थः देवकंटकं देवद्रोहिणं २६ २७

तः सीतादिति शेष २८ पुरतः स्थितं अग्रे स्थितं। अनेन गुरूपसदनं दर्शितं निराकांक्षः हानेतर धनादि निरपेक्ष २९ तत्व मात्मस्वरूपतत्वनि
ष्ठोयमित्यनेन ज्ञानाधिकारित्वमुक्तं। चिंतनी आवयो ३० रामस्य तत्व श्रोतुर्निश्चितयथा भवति तथा प्राह लोकविमोहिनीत्यनेनबंधन
स्यैव धवि मोहे सामर्थ्यमिति दर्शितं एजा तयाविछोहित दाह्न येव मुच्यत इति लोके प्रसिद्ध एवं च भगवती रूपेव मुख्य मोक्ष कारणमिति द

रामिषिक्तः परिवृतोवसिष्ठाद्यैर्महात्मभिः। सिंहासने समासीनः कोटिसूर्यसमप्रभः २७ दृष्ट्वा तदा हनूमंतं प्रांजलिं पुरतः स्थितं। कृत
निराकांक्षं ज्ञानापेक्षं महामतिं २८ रामः सीतामुवाचेदं ब्रूहि तत्वं हनूमते। निष्कल्मषोयं ज्ञानस्य पात्रं नौ नित्यभक्तिमान् ३०
जानकी प्राह तत्वं रामस्य निश्चितं। हनूमते प्रपन्नाय सीता लोकविमोहिनी ३१ मां विद्धि परं ब्रह्म सच्चिदानंदमद्वयं २
सीतोवाच॥२॥१

न की प्राहेत्युक्तं तदाह राममिति एवं परं ब्रह्म विद्धि रमंते योगिनो नंते नित्यानंदे चिदात्मनि इति राम पदेनेदं परंब्रह्माभिधीयते इ
त्येवोक्तेः सत्वाद्य हीन सत्यत्वं धारा हिरज गच्छाद्येकस्माद्धि रणः। वाधः किंसाक्षिकोब्रूहि नात्वसाक्षिकं इष्यतेत्युक्तेः चित्
नस्वरूपं आनंद तद्रूप अद्वयं एकमेवाद्वितीयमिति श्रुतेः

क्तस्थूलसूक्ष्मसकलोपाधिनिर्मुक्तः विराड्हिरण्यगर्भअव्याकृतकारणाचेतुपाधयः ईशस्यपरत्रिभिर्हीनंतुरीयंतत्परं विदुरिति
पाधिभिर्धर्मैर्विनिर्मुक्तमस्पृष्टमित्यर्थः सत्तामात्रवस्तुयान्तेसंसहेति मित्यवहारनियामकमित्यर्थः एवंसंवंधादेवसर्वत्रसदि
भावः अगोचरंमनोवचसोरप्यविषयमित्यर्थः। यतोवाचोनिवर्त्तन्ते। अप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ३२ आनंदंतत्वेनविपुल
त्वम् मातत्सुखनात्मेसुखमस्तीतिश्रुतेः निर्मलंस्वोहिनशांतंप्रपंचोपशमत्वात। प्रपंचोपशमंशिवंशांतमितिश्रुतेः निर्वि
वर्धतेविपरिणमतेऽपक्षीयतेनश्यतीतिषड्भावविकाररहितं। नजायतेम्रियतेवाकदाचित्रायंभूत्वाभवितानात्र्भूयेतिगीतो

धिविनिर्मुक्तंसत्तामात्रमगोचरं। आनंदंनिर्मलंशांतंनिर्विकारंनिरंजनं सर्वव्यापिनमात्मानंस्वप्रकाशमकल्मषं ३३

नरिणामित्यंसूचितंनिरंजनंअविद्यातत्कार्यरूपतमोहीन। आदित्यवर्णंतमसः परस्तादित्युक्तेः सर्वव्यापित्वादेवात्मानं अततीत्या
सर्वव्यापीसर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मेतिश्रुतेः स्वप्रकाशं अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरिति यस्यभासर्वमिदंविभातीतिचश्रुतेः अक
आत्मापहतपाप्मेतिश्रुतेः सदादिशब्दानांकल्पितप्रवृत्तिनिमित्तभेदात्पर्यायत्वेनसहप्रयोगः यानित्यभावमुखेनवोधकानितेपुन
नुपपत्तिः एवचापाततः कल्पितप्रवृत्तिनिमित्तप्रकारकवोधेप्रवृत्तेश्रुद्धस्यश्रुतासवधर्मरहितत्वेनब्रह्मोत्तपाधर्माशेकल्पितत्वग्रहे
र्धर्मकब्रवोधः सर्वैः पदैर्भवतीतिचोध्यतेब्रुद्धीधस्यात्मतत्वस्यवोधपिपुनः पुनःपुनः शब्दतोर्थतश्चपरमकरुणावतीभगवतीसीता
हनुमंतेवोधयामासेतिद्रष्टव्यं ३३

रणं मायया गृहीतम् मृगरूपमारीचमारणमित्यर्थः मायासीताहृतिरिति तद्रुक्तं कूर्मपुराणे उत्तरखंडे चतुस्त्रिंशोध्यायो। रामस्य
रणे एकुसेश्वरः सीता दिशाललनयनाचकमेकाल चोदितः गृहीत्वा मायया चे षु चरंती विजने वने विनोद मा हृसुमनस्त्रं क्रेजापसः
विज्ञाय सा च तज्ज्ञावस्तत्वा दाशरथिं पतिंज गाम शरणं वह्निं सावसथ्यं शुचिस्मिता। प्रपद्ये पावकं देवं सा कृत्वा विश्वतोमुखं।
दुव पुसर्वम्भूतत्वदिस्थितं। इत्याघ हृष्ट्रो कामुत्कार्इ तिव त्यष्टकाज्ञ्वाराम पत्नाप शस्विनी ध्या पती मनसा तस्यो राममुन्मीलिते
स ष्याद्भगवान् हव्यवाहो महेश्वरः आविरासीत्सुदीप्तात्मा तेजसा निर्देहन्निव सृष्ट्वा मायामयीं सीता सराव्रणवधेच्छया सीता
पावकोंतरधीयत। हत्वा तु रावणं वध रामोल क्ष्मणसंयुतः समादायाभवत्सीता शंकाकुलितमानसः सा प्रत्ययाय भूता
र्मपीपुनः विवेश पावकं दीप्तं ददाह ज्वलनोपि ताम्। दग्ध्वा मायामयीं सीतां भगवानुग्रदीधितिः रामायादर्शयत्सीतां पावको
गमनं विराधवधएव च। मायामारीचमरणं मायासीताहृतिस्तथा ३९ जटायुषो मोक्षलाभः कबंधस्य तथैव च। शबर्याः
स्था त्सुग्रीविणसमागमः ३९ वालिनश्च वधः पश्चात्सीतान्वेषणमेव च। सेतुबंधश्च जलधौ लंकायाश्च निरोधनं ४०
एतत्पनिव्रतानां वैमाहात्म्यं कथितं मया। स्त्रीणां सर्वाघशमनं प्रायश्चित्तपरस्मृतमिति अनेन स्त्रीणामेव विध्याय दि अग्निप्र
षाय विपरीत सर्वपापहरत्वेति सूचितं वाल्मीकं पि पिमारी चवधार्थ गते रामे एमहतेन तेन राम शब्दसदृशं ट्रेरा क्रो शे सूतेल रूमणस्य
हा पार्थगमनप्रेरणं च सर अरण्यकांडे अपित्वा सह रोमेण य श्चेयं पुनरागतः लक्ष्मणो नैवमुक्ता न रुरुदतीजनकात्मजा प्रत्युवाचनतो
श्रीव्रवाष्पपरिप्लुता। गोदावरीं प्रवेक्ष्यामि हीना रामेण लक्ष्मण आबधिष्येथवात्मन्हं विषमे देहमात्मनः। विषमे मृग्वा दौस्थित्वात
पातेने तिर्थः पिवामि वा विषं तीक्ष्णं प्रवेक्ष्यामि हुताशनं न त्व हं राघवादन्यं कदापि पुरुषं स्पृशेदिति सीता न्यासूचितो यमर्थः अन्य
निरत्वापरावणशरीरस्पर्शे जन्मात्तुः प्रतिज्ञाहानिः स्यात्। न स्मात्प्रवेक्ष्यामि हुताशनमिसनेन स्पर्श कर्तृत्वा प्राथैरावोक्तः निमित्त वरान
णेवह मत्पुच्छ सर्वं धाग्निनालकाराहो पयत्ति अन्यथा रावणवशीकृतेन लोकपालाग्निना कथं तन्नगरदाहः स्यात् न रातहान्निः

एवमारोपितंब्रह्मणोभ्येदानादीन्याहित्वास्वाणिनिर्विकारेजन्मादिरहितेआरोपयेति। एवंजगाः त्कर्तृत्वादिकमपिममन्निष्टमेवरामेआ
तीत्यर्थः ४२ निर्विकारत्वमेवरामस्योपपादयतिरामस्योपपादयतिरामइतीतिनिष्कलंनिष्क्रियंशांतमित्यादिश्रुतेः आनंदमूर्त्तिरा
वरूपे। अचलकूटस्थोतएवपरिणामहीनः मायागुणान्। मायायास्वरूपदर्शीनानानुगतः तदधिष्ठानत्वेनस्थितस्तयाविभा

स्यवधोपुत्रस्यसपुत्रस्यदुरात्मनः। विभीषणोराज्यदानंपुष्पकेणमयासह ४१ अयोध्यागमनंपश्चाद्राज्येणाभिषेचनं।
निकर्माणिमयैवाचरितान्यपि। आरोपयंतिरामेस्मिन्निर्विकारेऽखिलात्मनि ४२ रामोनगच्छतिनतिष्ठतिनानुशो
चतिलजतिनोनकरोतिकिंचित्। आनंदमूर्त्तिरचलः परिणामहीनोमायागुणाननुगतोहितयाविभाति ४३ श्री
महादेवउ० ततोरामःस्वयंप्राहहनुमंतमुपस्थितं। शृणुतत्त्वंप्रवक्ष्यामिह्यात्मानात्मपरात्मनां ४४

भातियथारज्ज्वज्ञानछेदेनसर्पाकारेणेतः कारणपरिणामइतिरज्जुःसर्पात्मनाभातिएतदेवविवर्त्तोपादानत्वमित्याहुः सचस
कारणपरिणामः सत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयइतिरुच्यतेएवंप्रपंचोप्यनिर्वचनीयइतिदिक् ४३ उपस्थितं आत्म
नीविशृणुहितमस्याकथमितिजिज्ञासयोपपत्र आत्माईश्वरः अनात्माचिदाभासोजीकपरमात्माशुद्धचैतन्य ४४

दृष्टान्तमाह आकाशस्येति आकाशस्य त्रिविधो भेदः महाकाशो जलाशयावच्छिन्नाकाशः प्रतिबिंबाकाशश्चेति भेदात् तदे
काश इत्यर्थः स एव महाकाशो जलाशयेन अवच्छिन्न एव भवति तत्रैव जलाशये ऽपरः प्रतिबिंबाकाशश्च वारन्वदृश्यते एवं नभस्त्रि
४५ एवं दृष्टान्तमुपपाद्य दार्ष्टान्तिकमाह बुद्धीति सर्वबुद्धिसाक्षितया बुद्ध्युपहितं चैतन्यं पूर्णं उपाधिमंडलस्य विभुत्वाद्बुद्धिमु

स्य यथा मेदस्त्रिविधो दृश्यते महान् । जलाशये महाकाशस्तदवच्छिन्न एव हि । प्रतिबिंबाख्यमपरं दृश्यते त्रिविधं नभः ४५
बुद्ध्यवच्छिन्नचैतन्यमेकं पूर्णमथापरं । आभासस्त्वपरं बिंबभूतमेवं त्रिधा चितिः ४६

दृसम हिरवमायेति तदवच्छिन्नं चैतन्यमीश्वर इत्यर्थः अथापरमाभासस्तत्र बुद्धि प्रतिबिंबभूतो जीव इत्यर्थः अपरं बिंबभूतं त्वि
इत्यर्थः आभासस्त्वपरं बिंबभूतमिति पाठे बुद्ध्यवच्छिन्नं चैतन्यमेकमित्यनेनेश्वरः पूर्णमथापरमित्यनेन शुद्धः आभासस्त्वप
तेन जीवः जीवत्वमेव स्फुटयति बिंबभूतमिति बिंबशब्देन जाग्रदवस्थाभिमानी विशति देहेन्द्रियादि षिति स्फुरन्तो । एतत्प्रतिबिंबाकाश
स्थानीयमिति त्रिधा चितिरित्यर्थः स्मात् तत्र द्वौ मिथ्याभूतौ उपाध्योर्मिथ्यात्वात् ४६

लेवं शुद्धचैतन्ये साक्षित्वव्यवहारानुपपत्तिः साक्षाद्द्रष्टा हि साक्षी न च शुद्धे चैतन्ये द्रष्टृत्वमित्यत आह साभासेति। आभासेति। आ
न चेतनप्रतिबिंबेन सहितायाबुद्धेरतः करणस्येत्यर्थः तत्कृतं कर्तृत्वमपि धीः साक्षिणि आरोप्यते तेनायं साक्षिपदवाच्य इत्यर्थः।
यमाशयः जानातीत्याद्यवतः करणवृत्तिविशेषरूपा क्रिया तावद्धात्वर्थः आभासविशिष्टबुद्धिनिष्ठोर्थ आश्रयः। परस्पराध्यासेना
नवध्योर्विविक्ताग्रहणात्। तदुक्तं आचार्यैः आत्माभासस्तु तिङ्वाच्यो धात्वर्थश्च धियः क्रिया उभयं चाविवेकेन जानातीत्युच्यते म्न
देः कर्तृत्वमध्यस्य जानातीति व्यपदिश्यते तथा चैतन्यमध्यस्य तत्त्वबुद्धेरिहोच्यते इति आत्माभास इति वक्तृश्रीहि धियोऽतः करण
हात्म्यचेति आभासबुद्धितत्क्रियाणां मिथ्यात्वात्। अयं व्यवहारोऽपि मिथ्येत्यर्थः एवं च साभासबुद्धिगतद्रष्टृत्वस्याविच्छि

न्नबुद्धेः कर्तृत्वमविच्छिन्ने विकारिणि। साक्षिण्यारोप्यते भ्रान्त्या जीवत्वं च तथा बुद्धेः ४७ आभासस्तु मृषा बुद्धिरविद्याकार्यमुच्यते। अविच्छि
न्नं तु न ब्रह्म विच्छेदस्तु विकल्पतः ४८

न्नेऽविकारिणि साक्षिणि बुद्धिताद्दात्म्यापन्नाभासतादात्म्याध्यासेनारोप्यते यथा जीवो नित्यः सत्य इत्यादि व्यवहारात् जीव
रोप्यत इत्यर्थः ४७ आभासमादाय तु न तथा व्यवहारसंभव इत्याह आभासस्त्विति तस्य मृषात्वात् अविद्याकार्यत्वाच्च तत्था
मादाय नोपपत्तिरित्यर्थः न दर्पणे मुखमस्ति मिथ्यैवात्र दर्पणेषु मुखप्रभा। इति मेव सर्वसिद्धवाद्यानुभवात् अत एवासाव
वास्य मुखे आदर्शस्थत्वं त्वाध्यासिकं न तु वास्तवमिति बोध्यं। आभासासत्यत्वं चाकरे प्रपंचितं विस्तरभयान्नेहोच्यते तेन
केंचितेवोस्त्वनेनेत्याह अविच्छिन्नविच्छेदो भेदस्तद्ब्रह्म हि नंनन्वेवात्रिधाविनिरित्यसंगतं तत्राह विच्छेद इति भेद इत्यर्थः ऽविक
सकृत इत्यर्थः एवं जीवानां परस्परभेदोप्यध्यासकृत एवेति बोध्यं ४८

चेप्रमाह अवच्छिन्नस्येति अवच्छेदो भेदस्तत्कृतः आध्यासिकभेदवतः साभासस्याहमस्तत्त्वमस्यादिवाक्ये पूर्णेनैक्यं ईश्वरेण
घटते तत्र यातथा सति कल्पितभेदे सति उपपद्यते इति शेषः सर्वथा भेदाभावे तदानर्थक्यवाक्यत्वे पिभेदे तदानर्थक्यवाक्यत्व
ाप्यनिवृत्तेरिति भावः अत्रावच्छिन्नस्य साभासस्याहमपि त्यनेन तत्त्वंपदार्थो दर्शितः पूर्वोक्तत्यनेनं तत्पदार्थो दर्शितः ४९ एतदे
देशफलमाह एवमेवेति आत्मनी जीवेश्वरयोरैक्यज्ञानं चाप्यमानं वा धितं सन्नत्वपरं न अहं ब्रह्मेति ज्ञानं परे इति कर्मानुष्ठानात्। पाप
न्नकषायेकर्मभिः पक्वे ततो ज्ञानं प्रवर्त्तते इति स्मृते अयं भावः जीवेश्वरयोरुपाधिभिन्नयोरैक्यं श्रुत्याप्यमानं वाधितं सन्न
तदिति। तादृशज्ञाने सति निर्धर्मकत्वेन चिन्मात्रतया तत्स्वरूपज्ञानात्। तत्स्वरूपाज्ञानरूपा। विद्यात्कार्यैः प्रपञ्चैः सह नश्य
च्छिन्नस्य पूर्णेनैकत्वं प्रतिपाद्यते। तत्त्वमस्यादिवाक्ये स्वसाभासस्याहमस्तथा ४९ ऐक्यज्ञानं यदोत्पन्नं महावाक्येन चात्मनोः

तदाऽविद्या स्वकार्यैश्च नश्यत्येव न संशयः ५०

यः एतेन भ्रष्टजीववत्कार्यजनन सामर्थ्यमेव तस्या ज्ञानेन निक्षिपतेदिति पक्षोपात्तः तदुक्तमाचार्यैः। सोयमित्यादिवाक्येषु विरोधा
यो त्यागेन भागयोरेक आश्रयो लक्ष्यते यथा मायाविधे विहाय मुपाधि परजीवयोः अखण्डं सच्चिदानन्दं परं ब्रह्मैव लक्ष्यते तथा
देवदत्तस्यादौ पूर्वानुभूतरूपतत्ता याः इदानीमनुभूयमानत्वरूपेदन्तायाश्च त्यागेन देवदत्तं स्वरूपमात्रं लक्ष्यते मायावुद्धिसमष्टिर्विद्या
रूपेति विवोध्य अपरोक्षज्ञानमननादिसंस्कृतान्तःकरणे देवदृश्यते त्वग्र्यया वुद्धेति स्मृतेः। अग्र्या मामननादिसंस्कृतया शास्त्राचा
देशशमदमादिसंस्कृतमन आत्मदर्शनेकरणमिति गीताभाष्योक्तेश्चेति दिक्। उक्तं च नारदीयं तत्त्वमस्यादि वाक्योत्थज्ञानं मोक्षस्य
साधनमिति श्रुतिनिरूपितमेव विदित्वातिमृत्युमेति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनायेति ५०

शाज्ञानस्य मुख्यसाधनमाहरणत इति भक्तइरुक्ता इति हेतुगर्भविशेषणम् भक्तिर्वो मत्तापुष्पं भक्तेः कारणत्वरोधीपवक्तिव्यतिरेके कार्यव्यतिरेक
भक्तीति शास्त्रगर्त्तेषु शास्त्रबोधितक्रियाकलापरूपगर्त्तेषु ५१ ममात्मनः मद्रूपस्यचेतनस्य ५२ ५३ सर्ववेदांतसंग्रहं सर्ववेदांत
ग्रहं सर्ववेदांतप्रतिपाद्यार्थसारसंग्रहरूपं ५४ ५५ अतिमत्रस्त्वोपपादकमतिपापीत्यादिसुर्वदेवैः ५६ पदमिह लभते सर्वदेवैः सपूज्य

एनद्धिताय मद्भक्तोमद्भावायोपपद्यते। मद्भक्तिविमुखानां हि शास्त्रगर्त्तेषु मुह्यतां। नज्ञानं न च मोक्षस्यात्तेषांजन्मशतैरपि ५१ इदं
रहस्यं हृदयं ममात्मनो मयैव साक्षात्कथितं तवानघ। मद्भक्तिहीनाय शठाय न त्वया दातव्यमैंद्रादपि राज्यतोधिकं ५२ श्रीमहादेव उवाच।
भिहितं देवि श्रीरामहृदयं मया। अतिगुह्यतमं हृद्यं पवित्रं पापशोधनं ५३ साक्षाद्रामेण कथितं सर्ववेदांतसंग्रहं। यः पठे
क्त्या स मुक्तो नात्र संशयः ५४ ब्रह्महत्यादिपापानि बहुजन्मार्जितान्यपि। नश्यंत्येव न संदेहो रामस्य वचनं यथा। ५५ योति
पापी परधनपरदारेषु नित्योद्यतोवास्तेयी ब्रह्मघ्नमातापितृवधनिरतो योगिवृंदापकारी। यः संपूज्याभिरामं पठति च
मचंद्रस्य भक्त्या योगींद्रैरप्यलभ्यं पदमिह लभते सर्वदेवैः स पूज्यः ५६ इति श्री अध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे श्री
रामहृदयं नाम प्रथमः सर्गः १

लभत इत्यन्वय ५६ इति श्रीमत्सकलराजि [illegible]पदुरराम [illegible]विहारावलीविराजमानस्वामि [illegible]तिवर्मणा
मवर्मणा। कृतौ अध्यात्मरामायणटीकायां बालकांडे प्रथमः सर्गः १

दिति अनंतरं मिति शेषः तदनंतरं ध्यानानंतरमित्यर्थः देव्याचभूम्याच सहित इति शेषः अखिललोकहृत्स्थं सर्वान्तर्यामिणमित्यर्थः सर्वा
म आत्मा हृदि निकृत्तः अजरएष महानात्माऽ तरइति श्रुतेः सर्वाक्षः सर्वविदिति श्रुतेः ईशएष सर्वेश्वर इति श्रुतेः हरिणहम्पर्यंहिंसमदणाह
भोगं क्लेशौ तथा वारणं श्वमे हरि यस्मात्तस्माद्धरिरहस्मृतः इति स्मृतेः श्रुतिसिद्ध निर्मलहरि बिम्बप्रभणाख्यनिपदयुक्तेः पुराणोद्भवैः स्तोत्रैर

क्षीरसमुद्रतीरमगमद्भूलाघ्य देवैर्वृतो देव्या चाखिललोकहृत्स्थमजरं सर्वज्ञमीशं हरिं। आस्तोषीत् श्रुतिसिद्ध निर्मलपदैः स्तोत्रैः
द्भवैर्मनुरागहृद्‍यानि गिरोति विमलैणनंदवाष्पैर्वृतः ७ ततः स्फुरत्साहस्रांशुसहस्रसदृशप्रभः आविरासीद्धरिः प्राच्यां दिशि
स्तमः ८ कथंचिदृष्टवान्ब्रह्मा दुर्दर्शमकृतात्मनां। इन्द्रनीलप्रतीकाशं स्मितास्यं पद्मलोचनं ९ किरीटहारकेयूरकुंडलैः
दिभिः विभ्राजमानं श्रीवत्सकौस्तुभप्रभयाचितं १० स्तुवद्भिः सनकाद्यैश्च पार्षदैः परिवेष्टितं। शंखचक्रगदापद्मवनमालावि
११ स्वर्णयज्ञोपवीतेन स्वर्णवर्णांबरेण च। श्रिया भूम्या च सहितं गरुडोपरि संस्थितं १२ हर्षगद्गदया वाचा स्तोतुं समुप
चक्रमे १३
ख

लिकैर्वचगद्गदवर्णीभक्तितत्वादेवानंदवाष्पाणां विमलत्व ७ सहस्रसूर्यसहस्र ८ अकृतात्मतात्मनहीनानातेजोराशि
र्शन ९। १० पार्षदागरण ११ स्वर्णवर्णांवरपीतांवरं १२ १३

यक्तिप्रधानोशः तेनकर्मेंद्रियसंग्रहः बुद्धीद्रियाणिश्रोत्रादीनि आत्मामनस्तैः कारणभूतैर्यन्नोस्मिकर्मपा
हृदिविंमतेरस्यान्वयः १४ गुणमय्यासत्वरजस्तमोगुणपुत्रूपयास चिवयाजगत्सृजसितेनस्त्रहृत्वादिनातिलेपोऽहं
तत्रहेतुगर्भविशेषण आनंदानुभवात्मनः आनंदाभित्रानुभवरूप आत्मायस्यतस्यएववस्वरूपापरोक्षेणसर्वत्राभि

द्वि

स्मितिपदंदेवप्राणबुद्धींद्रियात्मभिः। यद्विंमतेकर्मपाशाद्दृदिनित्यंमुमुक्षुभिः १४ मायया गुणमय्यात्वंसृज
जगत्त्रेननतिलेपःस्वानंदानुभवात्मनः १५ तथाशेषैर्दुष्टानांदानाध्ययनकर्मभिः शुद्धात्मनांनतेशुद्धाद्दासद
१६ अतस्त्वांघ्रिमेंदृढस्त्रित्रदोषापनुत्तये। सघोंतर्हृदयेनित्यंमुनिभिःसात्वतैर्धृतः १७ ब्रह्माद्यैःस्वा
र्थैमेस्माभिः पूर्वसेवितः अपरोक्षानुभूत्यर्थंत्वानि भिर्हृदिभावितः। तवांघ्रिपूजांनिर्माल्यतुलसीमाल
याविभोस्पर्धतेवक्षसिपदंलब्ध्वापिश्रीःपैसेविवत् १९

तदभिमानरहितंदतिभावः १५ दुष्टानामलिनानः करणानामशुद्धात्मनामशुद्धमनः करणानंनियशासितवगुणकीर्तनं १६ सा
ः द्वांतोंतर्हृदयेसघोदृढस्त्वांघ्रिर्मेचित्तदोषापनुत्तये। स्त्विति शेषः १७ स्वार्थसिध्यर्थरवकर्तंमस्तध्यादिसिध्यर्थंहा
निमित्तानेष्ठुभि १८ सपत्निवत् आषेकृस्वः सपत्निवदित्यर्थः १९

रणाभक्तेषु तव लक्ष्मीसोप्यधिका भक्तिः प्रीतिरतः सा स्वेदिन स्त्वच्चरणयोर्भक्तिमेव वांछंति २० अतः इति पस्ते भक्तिरेव
षजं अतः इत्यन्वयः २१ ब्रह्माणं हरिः किं करोमीति वभाषे इत्यन्वयः अन्वयः ततः हरिवेधाः प्रमाणं घायेति संबंधः २२ रावणाद् इति राम पामासलो
स्मात् रावण उच्यते इति भारतो क्ते मया ब्रह्मणा दत्ते वरेण दर्पितो हस्तितः वरश्च मनुष्यातिरिक्ता वध्यत्व रूपः २३ तेन वा हमानुषेण

वाल्मि

त्वत्पादभक्तेषु तवभक्तिः श्रियोधिका भक्तिर्मे वांछंति त्वद्भक्ताः सा स्वेदिनः २० अतस्त्वत्पारकमले भक्तिरेव सदास्तु मे। संसा
रतानां मेषु त्वं भक्तिरेव ते २१ इति स्तुवंतं ब्रह्माणं बभाषे भगवान् हरिः। किं करोमीति तं वेधाः प्रत्युवाचाति हर्षितः २२ भगव
न् पौलस्त्यतनयो महान्। राक्षसानामधिपतिर्मद्दत्तवरदर्पितः २३ त्रिलोकीं पालांश्च बाधते विश्वबाधकः। मानु
ष मया कल्याणकल्पिता २४ अतस्त्वं मानुषो भूत्वा जहि देवरिपुं प्रभो। श्रीभगवानुवाच। कश्यपस्य वरो दत्तस्त
पो। याचितः पुत्रभावाय तथेत्यंगीकृतं मया २५ स इदानीं दशरथो भूत्वा तिष्ठति भूतले। तस्याहं पुत्रतामेत्य
मे सकौशल्यायां शुभे दिने २६ चतुर्धात्मानमेवाहं सृजामीतरयोः पृथक् २७

तपसा ते। षिते न मे मया तस्मै वरो दत्तः यत्त्वया चिप्सितं तत्सम्पादयामीति प्रतिज्ञातवरदान प्रतिज्ञातं स्मर्यते। ततो स्तेनाहपु
येत्यंगीकृत वरदान प्रतिज्ञात स्मर्यते। ततो स्तेनाहं पुत्रभावाय याचितः तत्र येत्यंगीकृतमिति स्मर्यते २५ अहं तस्य पुत्रतामेत्य पुत्रता
कौशल्यायां मितरः सुमित्राकैकेय्योः मेवात्मानं चतुर्धा चतु प्रकारव पवसंस्थाने राम लक्ष्मण भरत शत्रुघ्नेति चतुःप्र
श्च सृजामि स्त्रक्ष्यामि वर्तमान सामीप्ये लट् २७

लोक ३

मुक्तबुद्धमुक्तस्वभावः अच्युतः स्वस्वरूपात्कदापि न च्युतः शाश्वतं शिवमच्युतमिति श्रुतेः अनंतगुणः नित्यत्वाद् अंतररहितः नित्यत्वा-
परिच्छेदः पुरुषोत्तमः सर्वाधिष्ठानत्वात् २० वाचामबुद्ध्यादीनामिन्द्रियाणामगोचरं वदन्ति। यतो वाचो निवर्तन्ते। अप्राप्य म-
नसा सह वागादिसर्वद्रष्टृत्वाच्चिन्मात्रतया सा विषयः न हि घटादिप्रकाशको दीपो घटादिविषयो भवति अत एव त्वामतीन्द्रियं वेदवादि-
न इति ते त्वा सत्तामात्र सर्वत्र स्वसंवेद्यात् सदिति व्यवहारो यथा सर्वाः प्रजाः सदायतनाः इति श्रुतेः तानेक विग्रहं। सत्यं ज्ञान
परमात्मानं कौशल्या विस्मयाकुला। हर्षाश्रुपूर्णनयना नत्वा प्राञ्जलिरब्रवीत् १९ कौशल्योवाच देवदेव नमस्तेस्तु शंखच न
धराय परमात्मा अच्युतोनंतः पूर्णस्त्वं पुरुषोत्तम। २० वदंत्यगोचरं वाचां बुद्ध्यादीनामतीन्द्रियं।। त्वां वेदवादिनः सत्तामात्र
विग्रहं २१ त्वमेव मायया विश्वं सृजस्यवसि हंसि च सत्वादिगुणसंयुक्तस्तुर्य एवामलः सदा २२

नेः वदन्ति २१ त्वमिति त्वमेव मायया सत्वादिगुणसंयुक्तः तत्र गुणयुक्त ब्रह्मविष्णुरुद्रात्मकः सन् सृष्ट्यादिकरोषि। तत्र रतः
ब्रह्मा सत्वे नैव वस्तु निर्गुण एव त्वमित्याह तुर्य एवेति। तत्र गुणसंयुक्तोक्तमूर्तित्रयापेक्षया चतुर्थः तुर्यः पञ्चजाग्रत्स्वप्नसुषुप्ता-
न रूपविश्वप्राज्ञतैजसेभ्यस्तुर्यस्तुर्यः न बहिःप्रज्ञं नांतःप्रज्ञं नानुभयतःप्रज्ञमिति श्रुतेः द्वयहि क्रमेण जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्थानि
मेधाति अत एव सदा अमलः मायागुणास्पृष्टत्वात् तुर्य २२

अमलस्त्वमचिंत्यं निर्विकारस्त्वमेव स्फुटयन्ति करोषीवेति मायया गतमूर्तिगत्यादि मिस्तद्वा निवभासि वस्तुतो। विकारहीनत्वान्न कर्तृत्वादि अकुर्वन् सर्वरूपस्फुरति तिष्ठन्नपेति धावतः मायया सर्वशक्तित्वात् नः सर्वरूपाभासत इति अभियुक्ता २३ निर्विकारत्वे हेतुः श्रुतिदर्शितमाह अप्राण इति। दिव्यो ह्यमूर्त्तः पुरुषः सबाह्याभ्यंतरो ह्यजः अप्राणो ह्यमनाः शुभ्रो ह्यक्षरात्परतः पर इति मुंडकश्रुतिः प्राणादिरहितः तत एव मूर्तिगत्यादिरहित इति भावः अक्षरमत्र माया ततः परतः नरूपमस्पृष्टः सर्वतः परउत्कृष्ट इति स्फुरत्येव सर्वभूतेषु समसन्न घटइत्या

मिनि

स्थ्ये३

नकर्त्तास्त्वं गच्छसीव न गच्छसि। न शृणोषि शृणोषीव पश्यसीव न पश्यसि २३ अप्राणो ह्यमनाः शुद्ध इत्यादि श्रुतिरत्र वीत सर्वेषु तिष्ठन्नपि न लक्ष्यसे २४ अज्ञानध्वांतचित्तानां मक्क एव सुमेधसां जठरे तव दृश्यंते ब्रह्माण्डाः परमाणवः २५ त्वं मम मोरूपत इति लोकां विडंबसे। भक्तेष्वपारवश्यं ते दृष्टमेव परंतप २६ संसारसागरे मग्नापति पुत्र धनादिषु। भ्रमामि मायया तेघया रसमूलमुपागता २७ देवत्वद्रूपमेतन्मे सदाति ष्ठतु मानसे। आवृणोतु न मां माया तव विमोहिनी २८ स्वावि

सर्वतानुस्फुरत्वात् अतः सर्वत्र तिष्ठन्नपि २४ अज्ञानध्वांतचित्तानां अज्ञानरूपांधकारवच्चित्तैः शोधेषदृष्टीनैर्लक्ष्यसे सुमेधानामक्क एव दृश्यतत्त्वग्माधुष्यास्त्वमपास्तमदर्शिभिरिति स्फुरतेः यस्य तव जठरे ब्रह्माण्डाः परमाणव इव दृश्यते २५ रसमृत इति लोकान्मम माहात्म्यं विडंबसे रखाययसि रात त्सर्वं भक्तिपारवश्यादित्याह भक्तेष्विति २६ पयिनिब्रह्मयेयाऽयत्यादिषु पोत्करे पावतीससारसागरे भ्रमामि तथाप्यघनेपादमूलमागता नरिष्यामिरतिमन्ये इति शेषः एतद्रूपरास्त्वच्चक्रगदाधरत्वविशिष्टरूपं आशास्यानरमाह आवृणोत्विति २८

रलौकिकमिति सर्वलोकैर्दृष्टुमशक्यते नो मयत्वात् इत्यर्थः २९ ननु त्वत्तारणार्थमेतद्रूपपरिग्रहः इति वक्तव्यं तत्राह ललिते ति तन्

लं संसार ३० यदि इदं रूपमवने हेतुर्मा इंत्विति मानुषत्वमुपागतः मानुषत्वमाश्रित्य कृतमति ३१ तर्हि प्रथममेव किं न प्राकृत न

स्वीयेति अहं पुत्रो यस्यो त्यन्नावो मत्पुत्रत्वमनतस्तत्र कटीकर्तुं तथा कृतमित्यर्थः ३२ प्राकृतं न तपसः फलमभूत मेतद्रूपत्व पादृष्टेन

विश्वात्मन्नेतद्रूपमलौकिकं । दर्शयस्व महानंद बालभासेवैकोमलं २९ ललितालिंगनालापैस्तिरिष्याम्युत्कंठं तमः श्रीम

चैं यद्यदिष्टं तवास्मं च तत्तद्भवतु नान्यथा ३० अहं तु त्र लतारणपूर्वं मे मोर्णप नुत्रये । प्रार्थितो रावणेनाहं तु मानुषत्वमुपा

दृशं येनाहं तपसाराधितः पुरा । मत्पुत्रत्वाभिकांक्षिणा तत्प्राकृतमनिंदिते ३२ रूपमेतत्त्वया दृष्टं प्राप्तं तेन तपसः प

र्शनं विमोक्षाय कल्पते त्वमद्दुर्लभं ३३ संवादमावयोर्यस्तु पठेद्वा शृणुयादपि । स याति मम सारूप्यं मरणे मत्स्मृतिं लभे

त्युक्त्वा मातरं रामो बालो भूत्वा रुरोदह बालत्वेऽपींद्रनीलाभो विशालाक्षो ऽतिसुंदरः ३५ बालारुणप्रतीकाशो लालिताखिल

। अयोध्याराजा दशरथः श्रुत्वा पुत्रोद्भवोत्सवं । आनंदार्णवमग्नो सावाययौ गुरुणा सह ३६ रामं राजीवपत्राक्षं दृष्ट्वा हर्षाश्रुसं

गुरुणा जातकर्माणि कर्तव्यानि चकार सः ३७ कैकेयी चाथ भरतमसूत कमलेक्षणं । सुमित्रा पि यमौ जातौ पूर्णेंदुसदृशाननौ ३८

शनमात्रेन पुरुषार्थान आह मदिति एवं रूपस्य मम दर्शनमन्यैस्तपोभिर्दुर्लभं विमोक्षाय कल्पते चित्तशुद्धिद्वारा तत्त्वमस्यादिवाक्यजन्य

पादकत्वेनेति भावः ३३ ३४ मन्त्रानुग्रहार्थं ततु ध्येयमाथिक भगवतो रूपमाह बालत्वेति ३५ लालिताखिललोकपः स्वावतु

न लालिता स्तोषिता अखिललोकपा इंद्रादयो येन सः पुत्रोद्भव पुत्रोत्पत्तिरुत्सवं रूपमुत्सव ३६ राजीवकमलं गुरुणेति करणेन तीयाता

तकर्माणि बहुवचनेन नामकरणपर्यंतं कर्तव्य षष्ठीरना दिसंग्रहः ३७ ३८

६१ ६२ ६३ ६४ ६५ नकारानीमत्रहेतुरविकारी परिणाममहीन इति अविकारीत्यस्यैव व्याख्यानं परिणाममहीन इति ६६ इति श्री
मत्सकलराजविपद्दुद्धरणसमर्थेत्यादि बिरुदावलीविराजमानस्य श्री ह्मर्मतिवर्मणः पुत्रस्य श्री रामवर्मणः कृताव ध्यात्मरामायणसेतौ वाल

न्मऋयुर्जगतांनाथाः लीलयानररूपिणः लक्ष्मणस्तु सदा राममनुगच्छति सादरं ६२ सेवकस्सेवकभावेन शत्रुघ्नो भरतं तथा। रामश्चापध
तिसंयुक्तो वाणरन्वित प्रभुः ६२ अश्वारूढो वनं याति मृगयायै स लक्ष्मणः। हत्वा दुष्टमृगान्सर्वान् पित्रे सर्वन्यवेदयत् ६३ प्रातरुत्था
नानः पितरावभिवाद्य च। पौरकार्याणि सर्वाणि करोति विन[य]यान्वितः ६४ बंधुभिः सहितो नित्यं भुक्त्वा मुनिभिरन्वहं धर्मशा
स्त्राणि शृणोति व्याकरोति च ६५ एवं परात्मा मनुजावतारो मनुष्यलोकाननुसृत्य सर्वं। चक्रे विकारी परिणामहीनो विचा
र्यमाणो न करोति किंचित् ६६ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे बालकांडे तृतीयः सर्गः ३ कदाचित्कौशिको भ्यागा
दयोध्यां ज्वलनप्रभः। द्रष्टुं रामं परात्मानं जातं ज्ञात्वा स्वमायया १ दृष्ट्वा दशरथो राजा प्रत्युत्थाय यया चिरेण तु वसिष्ठेन समागम्य
वाययाविधि २ अभ्युवाच मुनिं राजा प्रांजलिर्भक्तिनम्रधीः। कृतार्थोस्मि मुनींद्राहं त्वदागमनकारणात् ३ त्वद्विधाय
न्तैवागच्छंतिसंपदः! यदर्थमागतोसि त्वं ब्रूहि सत्यं करोमि तत् ४

:सर्गे ३ अथ सर्गे सेनेतु विश्वामित्रागमनमाह कदाचिदिति रामं स्वमायया जातं ज्ञात्वा तं द्रष्टुमभ्यागादित्यन्वयः १ अचि
र्णानाख्य वहितोत्तरकाले मनुत्थाय यवसि ष्ठेन समागम्य सहितो भूत्वेति यावत् पूजने मुनिः कर्म २ नम्रशरीरत्वेन नम्रधीः स्त्वानुमा
रूपात्कारणादित्यर्थः ३ तत्रैव तदृष्टैव भवद्दागमनस्य सकलसंपत्प्राप्तिवंधकदुरितनाशकत्वादिति भावः तत्करोमीति
सत्यमब्रवीमीति शेषः ४

अ॰रा॰बा॰
२८

चार्द्रा॰१०।११ मेनोदितः मयाप्रेरितरत्वर्थः।१२।१३।१४ तेमन्हे तु जितं धनुईश काम इ हानीमागतस्त्वच यः १५ मशुस
वेराजभिई श मेवन स्वारूट ज्य कृत भित्यनुशु शुवे मे नेन स्कृतमित्य र्थः १६ ९ हुग्रत्स स्य धनुः कर्मा यतः पितरं च

धीतपंतौ॰

पमच्छराघवोदृष्ट्वा सर्वलक्षणसंयुतौ नोदिशः सवीरौ कस्य सूर्याविवापरौ च कस्यैतौ नरशार्दूलौ पुत्रौ देवसुतोप
मौ मनः प्रीतिकरौ मे घनरनारायणाविव ९ मनुवाचमुनिः प्रीतो हर्षयन्जनकं नृपं। पुत्रौ दशरथस्यैतौ मेना
नेरोरामलक्ष्मणौ १० मखसंरक्षणार्थाय मयानीतो पितुः पुरात्। आगच्छन्राघवो मार्गेताटकां विघ्नघातिनीं
११ जघानरौकेनवाण्ने नोदितो मेति विक्रमः। ततो मखं मे गत्वा मम यत्नदिहिंसकान् १२ सुबाहुमसुरवान्हे
त्वा मारीचं सागरे क्षिप्तवान्। ततोऽगमनतरे पुण्ये गौतमस्याश्रमे शुभे १३ गत्वा तत्र शिलारूपांगौतमस्य धर्मे
पत्नीं। पादपंकजसंस्पर्शात्कृत्वामानुषरूपिणीं १४ दृष्ट्वाहल्यां नमस्कृत्य तयासम्यक्सुपूजितः। इहानी
द्रष्टुकामस्ते गेहे माहेश्वरं धनुः १५ तं जितं राजभिः सर्वैर्ह ष्ट्वमित्यनुशुश्रुवे १६ अतोऽनार्याय राजेन्द्र शैवं चा
पं तु जमाहृष्ट्वा योध्यां जिगमिषुष्पितरं द्रष्टुमिच्छति १७ इत्युक्तो मुनिना राजा प्रजापिजा हर्षितचित्तवान्सज
नासधर्मतो विधिवद्ध्येनकर्मणा १८ ततः संप्रेषयामास मंत्रिणं बुद्धिमत्तरं। जनकश्चवाच। शीघ्रमानयवि
चापंपरमायदर्पीय १९ ततोगतेमंत्रिवरे राजा कौशिकमब्रवीत्। यदि रामो धनुर्धृत्वा कार्मुक आरोपयेत्पुरा
२० मा

हुमिच्छतोयाघ्यापाज्जिगमिषुरित्यन्वयः १७ मंत्रिणासुहामारव्य २० १९ २०

राम
२८

अ॰वा॰
२९

पत्रं संदेशं प्राप्य काले खवत्स्तत्र सहितं हतपित्सर्थः ३३ यथा आगच्छतीति तथा पत्रं प्रेषये सन्वयः सपुत्रकः नेतरादि सहि
तः ३४ राजन्शार्दूल दशरथ रामश्रेयो विवाहरूपं रामकृतं धनुर्भंगं राजा श्वरथ पत्त्यश्रेति मध्यमपदलोपी समासः ३६
श्रेति सत्रे से नागशब्दे नरथि कारी नामे वयहरानर थारी नामतीत्र नदोषः अतएव संग्रामहस्त्यश्वरथपदातिभि

ततोऽब्रवीन्मुनिं राजा सर्वशास्त्रविशारदः भो कौशिक मुनिश्रेष्ठ पत्रं प्रेषय सत्वरं ३३ राजा दशरथः शीघ्रमागच्छ
तु सपुत्रकः विवाहार्थं कुमाराणां सदारः सहमंत्रिभिः तथेति प्रेषयामास दूतांस्त्वरितविक्रमान् ३४ तेऽग
राजन्शार्दूलं रामश्रेयोऽस्य वेदयन् श्रुत्वा रामकृतं राजा हर्षेण महताऽवृतः ३५ मिथिलागमनार्थाय त्वरयामा
स मंत्रिणः गच्छंतु मिथिलां सर्वे गजाश्वरथपत्तयः ३६ रथमानयमे शीघ्रं गच्छाम्यद्यैव मा चिरं वसिष्ठस्त्व
ग्रपातु सदारः सहितोऽग्निभिः ३७ राममातॄः सुमात्रोपमुनिर्भगवान्गुरुः एवं प्रस्थाप्य सकलं राजर्षि
र्लरथं ३८ महत्या सेनया सार्धमारुह्य त्वरितो ययौ। आगतं राघवं श्रुत्वा राजा हर्षसमाकुलः ३९
गत्वा राममज्जनकः शतानंदपुरोधसा। यथोक्तपूजया पूज्य पूजयामास सत्कृतं। ४० रामस्तु [illegible] लक्ष्मणो
ववंदे चरणौ पितुः ततो हृष्टो दशरथो रामं वचनमब्रवीत् ४१ दिष्ट्या पश्यामि ते राममुखपद्मं विबुद्धजो
मुनेरनुग्रहात्सर्वं संपन्नं मम शोभनं ४२ इत्युक्त्वा घ्रायमूर्धानमालिंग्य च पुनः पुनः हर्षेण महता वि
ष्टो ब्रह्मानंदं गतो यथा ४३

स्या चतेरसत्त्वस्थभाव्य प्रयोगः संगच्छते इत्यस्मे ३६ ३७ राममाहः कौशल्याद्याः प्रस्थाप्य नगराद्दहि
श्रमारुह्यत्येव सेवनयास्यार्द्धं यपाविति च वः ३८ ३९ शतानंदपुरोधसा सह तिष्ठो षः यथोक्तपूजया य
कपूजया ४० ४१ फुल्लाब्जोपमविकसितकमलसदृशं ४२ ब्रह्मानंदं गतः प्राप्तः समाधौ वितिरोपरिः

राम
२९

वितानं यास समाकृतमंगलागृहं मंडपोत्र विवाहशाला ४६ सुसेवाद्यै संकीर्णो ४७ सुवासिन्यो जीवद्भर्तृकाः
...व कीर्तृक्योतिष्कवशो विमुखराइति कोशादधो विमुखरा निघ्नतत्कटे यासांयाभिः भेरीदुंदुभि वाद्यविशेषो
...त्रयदीर्घीतास्त्रति मिताव मेघ न्या चतुर्दशा स्मगुलवरव ध्याभेरीव र्तुलश्चर्मवद्धे कानना दुंदुभिरितिव शतिरत्ना
...नकराजेन मंदिरे सन्निवेशितः शोभने सर्वभोगाढ्ये सदारः ससुतः सुखी ४५ ततः शुभे दिने लग्ने सुमुहू
...त्तमे। आनयामास धर्मज्ञो रामं सभ्रातृकं तदा ४५ रत्नस्तंभसुविस्तारे सुवितानेसुतोरणे मंडपे सर्वशोभा
...ढ्ये पुष्पफलान्विते ४६ वेदविद्भिः सुसंबाधे ब्राह्मणैः स्वर्णभूषितैः सुवासिनीभिः परितो निष्कंकंडीभिरा
... ४७ भेरीदुंदुभि निर्घोषैर्गीतनृत्यैः समाकुले दिव्यरत्नांचिते स्वर्णपीठे राममथावेशयत् ४८ वसिष्ठो
...कौ वेवशतानंदः पुरोहितः। यथाक्रमं पूजयित्वा रामस्योभय पार्श्वयोः ४९ स्थापयित्वा सतत्राग्निं ज्वालयि
...यथाविधि। सीतामानीय शोभाढ्यां नानारत्नविभूषिता ५० सभार्यो जनकः प्रायात् रामेराजीवलोचने
...रौ प्रक्षाल्य विधिवत्तत्पयोमूर्ध्न्यधारयत् ५१ याधृता मूर्ध्नि शर्वेण ब्रह्मणा मुनिभिः सदा ततः सीताकरे
...घृत्वा सामस्तोहकपूर्वकं ५२ रामाय प्रददौ प्रीत्या पाणिग्रहविधानतः सीताकमलपत्राक्षी स्वर्णमुक्तादिभू
षिता ५३ दीयते मे सुता तुभ्यं प्रीतो भव रघूत्तमा इति प्रीतेन मनसा सीतां रामकरेर्पयत् ५४ ॥ ॥
वितेरत्नघटिते ४८ रामस्योभयपार्श्वयोः स्थितं वसिष्ठं कौशिकं वपयाक्रमं पूर्वं वासिष्ठं ततः कौशिकमिति क्रमेणा
पूजयित्वेत्यन्वयः ४९ सीतामानीय अग्रे कृत्वा सभार्यो जनको रामं प्रति प्रायादित्यन्वयः ५० ५१ यामगात्वा ५२
५३ सीतानाम्नी मे सुता तुभ्यं दीयते प्रीतो भवति अनेन निष्कामतया भगवत्प्रीतये दानं कृतवानिति सूच्यते ५४

अ·वा
३०

रामकरे सीतामर्पयन् जनकोलक्ष्मीविष्णवेर्पयन् समुद्रवमुमोद ५५ भ्रातृकंसकेकुशध्वजकमके ५६ ५७ ५८
सीतामुखात् लांगलाग्रजन्म विवरात् ५९ पुत्रिकाभावेन भाविताध्याता ६० महतीमहती सज्ञाविश्वावसोस्तव

मुमोद जनको लक्ष्मीं क्षीराब्धिरिव विष्णवे। ऊर्मिलां चौरसीं केष्वां लक्ष्मणायाददौ तदा ५५ तथैव श्रुतिकीर्तिं
च मांडवीं भ्रातृकंसके। भरतायाददावेकां शत्रुघ्नायापरां ददौ ५६ चत्वारोऽसौ समपन्नाः भ्रातरः शुभलक्षणाः वि
रेजुः प्रभया सर्वलोकपालाइवापरे ५७ ततोऽब्रवीत् सहायविश्वामित्रायमैथिलः जनकः स्वसुतां दत्वा
गारहेनाभिभाषितं ५८ यज्ञभूमिविशुध्यर्थं कर्षितोलांगलेनमे। सीतामुखात् समुत्पन्ना कन्यकाशुभल
क्षणा ५९ तामहं प्रेक्ष्य हृष्टोऽस्मा पुत्रिकाभावभाविता। अर्पिता प्रियभार्यायै शारदा निभानना ६० एकदाना
रोऽभ्यागाद्दिवि नोमपि संस्थिते। रणायन्महतीं वीणां गायन्नारायणां विभुं ६१ पूजितः सुखमासीनो मामु
वाच सुखान्वितः शृणुष्व वचनं गुह्यं तवाभ्युदयकारणं ६२ परमात्मा हरिः साक्षाद्योगमायानुग्रहकाम्ययादि
तायोर्थी सिध्यर्थं रावणस्य वधाय च ६३ जातो रामइति ख्यातो मायामानुषवेषधृक् आस्ते दाशरथिर्भू
त्वा चतुर्धा परमेश्वरः ६४ योगमायापि सीतेति जाता वै तव वेश्मनि अतस्त्वं राघवायैव देहि सीतां प्रयत्न
५ नान्येभ्यः पूर्वभार्येयारामस्य परमात्मनः इत्युक्त्वा प्रययौ देवगतिं देवमुनिस्तदा ६६ ॥

वुरोस्तु कलावतीनारदस्य स्वाप्तराः स्वासात्तु कछपीसुतेः ६१ ६२ ६३ चतुर्धा राम लक्ष्मण भरत शत्रु
६४ ६५ पूर्वभार्या अन्तः हिशाक्तिः सैव विराड्रूपराग स्वभार्या देवगतिं देवलोके मार्य ६८

राम
३०

मुक्तामलमयोज्ज्वलान् हारानित्यर्थः ७८ पूजयित्वा यथोचितं धनदारैरित्यर्थः ७९ ८० पातिव्रत्यं पुरा राघवं पतिव्रताधर्माभ
त्रोदिवा क्याचुल्लय नादिति पवर्त्ते तिष्ठेत्येवं शिक्षयामासुरिति शेषः ८१ आनकोडुडुभिः तत्रभतितर्पणं दंधिघोषः स्ववासि
नां भेर्यादिशब्दैः सम्मूर्छितो मिश्रितः सन्नारातीनां भयकरो भूत घनं का स्यतालादि ८२ इतिश्री मन्त्रकलराज्ञि विपडुवरराः
दिव्यां वराराहारांश्चमुक्तारत्नमयोज्ज्वलान् सीतायै जनकः प्रादात्प्रीत्या दुहितृवत्सलः ७८ वसिष्ठादीन्नुसंपूज्य भरतं
प्ररां तथा। पूजयित्वा यथान्यायं तथा दशरथं नृपं ७९ प्रस्थापयामास नयोराज्ञानरघुसत्तमो। सीतामालिंग्य रु
ऽतरः साश्रुलोचनाः ८० स्वश्रूशुश्रूषणपरा नित्यं रामम् अनुव्रता। पातिव्रत्यमुपादाय तिष्ठ वत्से यथासुखं ८१
शाकाले रघुनेदनस्य भेरीमृदंग [illegible] तूर्यघोषः स्ववासिभेरीघनतूर्यशब्दैः सम्मूर्छितो भूतभयकरो भूत ८२ इति
श्री अध्यात्मरामायणे बालकांडे उमामहेश्वरसंवादे षष्ठः सर्गः ६ सूत उवाच अथ गच्छति श्रीरामे मैथिलाद्यो
यं निमित्तान्यति घोराणि ददर्श नृपसत्तमः १ तत्त्वा वसिष्ठं पप्रच्छ किमिदं मुनिपुंगव। निमित्तानीह दृश्यन्ते वि
णि समन्ततः २ वसिष्ठस्तमथ प्राह भयमागामि सूचयन्। पुनरप्यभयं तेद्य शीघ्रमेव भविष्यति ३ मृगाः प्रद
क्षिणं यान्ति पश्य त्वां शुभसूचकाः इत्येवं वदतस्तस्य ववौ घोरतरोऽनिलः ४ मुष्णंश्चक्षूंषि सर्वेषां पांसुवृष्टिभि
ततो व्रजन्ददर्शाग्रे तेजोराशिमुपस्थितं ५ कोटिसूर्यप्रतीकाशं विद्युत्पुंजसमप्रभं तेजोराशिं ददर्शाथ जा
दि विरुदावली विराजमानस्य हिमतिवर्मराजपुत्रस्य श्रीरामवर्मराजः कृतावध्यात्मरामायणसेतौ बालकांडे
६ मैथिलात् मैथिलपुरात् घोराणि निमित्तानि अशुभसूचकानि उत्पाताः १ २ ३ मृगाः त्वां प्रदक्षिणायाः
नयः ४ मुष्णन् हरन् दर्शनशक्तिरहितानि कुर्वन् ५ ६ ॥ ॥ ॥

विकृताननः प्राप्तपराभवस्त्वा रितिशोभ्वः १९ २० पुराणपुरुषं कृत्ना हित्वा ता नवद्वारासु सर्वं व पुपुशयनाच्च विष्णुः ख्या
पर्कं श्रुतं बृहि श्व सर्वत्र प्रविष्टं वा जगत्सगल्ययो द्भवत्न गतः सृष्टिसंहार स्थितयोय स्मात् २१ २२ २३ फलितफल
समर्थं जातम च्छिद्रं शेनमरूप विशाग्रयशन्ता शेन २४ तयस श्रमगतयोल्पः श्रमः सहोशिरइतियते २५ २६ पर

एवं त्वां प्रतिकृत्तं त्वं वरशीघ्रं ममाज्ञया एवं वरति श्रीरामे भार्गवो विकृताननः १९ संस्मरन् पूर्वदृत्तांतमिदं वचन
मब्रवीत् राम राम महा बाहो जाने त्वा परमेश्वर २० पुराणपुरुषं विष्णुं जगत्सगलयोद्भव बाल्ये हत्य सा विष्णुमार
पितुमजसा २१ चक्रीतीर्थं शुभं गत्वा तय सा विष्णुमच्चहं श्रतो यय महात्मा नं नारायणा मनत्सधीः २२ ततः
प्रसन्नो देवेशः शंखचक्र गदाधरः उवाच मां रघुश्रेष्ठ प्रसन्नमुख पंकजः २३ श्री भगवानुवाच उत्तिष्ठ तपसो
ब्रह्मन् फलितं तत्तपो महत् मच्छिद्रं शेन युक्तस्त्वं जहि हैहय पुंगव २४ कार्त्तवीर्यं पितृहरां यद र्थं तपसः
श्रमः ततस्त्रिसप्तकृत्वस्त्वं हत्वा क्षत्रियमंडलं २५ कृत्स्नां भूमिं कश्यपाय दत्वा शांति मुपावह त्रेता युगेद्य
पराद्धिर्भूत्वा रामोहमव्ययः २६ उत्पत्स्ये परया शक्त्यात दाद्रक्ष्यसि मां ततः मत्तेजः पुनरादास्यत्व पिदत्तं मया
ता २७ तदा तपश्चर त्लोकति ष्ठ त्वं ब्रह्मणो दिनं इत्युक्त्वांतर्दधे देवस्तथा सर्वं कृतं मया २८ स एव विष्णुस्त्वं राम
नामि ब्रह्मणार्थितः मयि स्थितं तु त्वत्तेज स्त्वयैव पुनराहृतं २९ ॥ ७ ॥ ७ ॥

शक्त्यात्वपि विघमानश त्तं शाद्धिक धयाश्च त्मात तोदर्शनानंतरं मयात्व पिदत्तं मत्तेजः पुरायदा पुनरादास्ये राम
वयः २७ ब्रह्मणो दिनं चतुर्युगसहस्रात्मकं २८ स एव पुरा मम वरदः एषः २९ ॥

अ·वा·
३३

विशिष्टे रावकर्तृत्वादीन् तन्मर्थे प्रत्येकं तन्निर्धेधेन ६ रु पति आत्मन इति संहृतिः कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिमानकृतः संसारो नास्ति अपरिणामित्वादिति भावः एवं बुद्धेर्ज्ञानं न जडत्वादिति भाव तु स्मात्तु हय मुक्तोहमिति बुध्या गृहीत्वात् अहं तु रपि विवेकः संसारी जीवः इति अहं कर्त्ता भोक्तेत्यादिरूपेण प्रवर्त्तते व्यवहरति तद्बुद्ध्योर्न बुद्धेरेव वा धीमता नान्यो विद्यते क्रिया आत्मा नास्ति रूपापि ज्ञानात्मनी तितु मुह्यति इति ३६ नन्वेवं बुद्धेः भ्रियती सुखान्त इति धातु तिः स्मृत्वा चित्र व्यवहारानुपपत्तिरत आह जडस्येति तन्न्वैव महत्व शह इति व्यवहारानुपपत्तिरत आत्मतया चिते जडसंयोगाज्जडत्वस्य मेलनेन मिथ्या व्योम्य धर्मतिरोभावे दृष्टो

आत्मनः संसृतिर्नास्ति बुद्धेर्ज्ञानं न जात्विति अविवेकाद्द्वयं पुंस्त्वा संसारीति प्रवर्त्तते ३६ जडस्यचित्समायोगाच्चित्वं भूयाच्चितेस्तथा जडसंगाज्जडत्वं हि जलाग्न्योर्मेलनं यथा ३७ यावत्सद्गुरुस्वरूपमनोरज्जुनर्विंदति तावत्संसार दुःखौघान्न निवर्त्तेन्नरः सदा ३८ सत्सगलब्धयाभक्त्या यदा त्वां समुपासते तदा मायाप्रज्ञानेर्याति तत्त्वैव प्रतिपद्यते ३९

नाहजलाग्न्योर्मेघविद्युज्जलयोर्यथेष्टं समर्थः विद्युतः प्रकाशं जातमपि जलं आहरतीति जलस्वरूपं जडमपि अग्नियोगाद्विद्युद्रूपेण प्रकाशरूपतां प्राप्नोतीत्यर्थः ३७ नन्वेवं यदि संसृतिस्तर्हि कथं मुच्यते तत्राह यावदिति सगसोपंगाज्ज्ञायमाने सुखं न विंदति न प्राप्नोति तावदिति प्रसौख्यमिति स्वात्थे सत्तु निवर्त्तेदिति यर संसे परमार्थ ३८ सत्संगेन लब्धया भक्त्या यदा जनाः समुपासते तदा ते मायाप्रज्ञाने मंदे याति अयसर्यति विक्षेपरात्क्रिमजतीत्यर्थः अत एव सातानेवप्रतिपद्यते ३९

राम
३३

अथवत्वन्नामहाने ४७ सापिमुक्ति कारणासंपदमार्थपतयईतिमधुसूदनेनमो क्षमतिवधकमत्क मेना पुत्रे
नंसमर्थइतिप्यन्यते ४८ विहीनस्येह मेहं साहाकार-२२ भक्ति फलं यद्दिक होचिदिहंनस्यात्त हि मतिम

हास्येनहरिवलं कामं भाकुलहात्रसंशयां ततः प्रीतेन मनसाभार्गवोराम मम वीर ४७ यदिमे
नुग्रहो राम नवाप्तिमधुसूदनत्वद्रूकसंगतत्वमाहिहठाभक्तिः सहानुम ४८ स्तोत्रमेतत्पठेय
स्तुभक्तिहीनोपिसर्वदा त्वद्भक्ति लस्यवितानेभूपाहंतेस्मनिस्तव ४९ नर्वोत्तिराघवेणोक्तः
परिक्रम्य मरांम्यतं पूजितमहतुतातेजोमहेंद्राचलमन्वगात् ५० राजाहर्षाश्रयोन्दहोरामं
मृतमिवागतं । आलिंग्याल्लिंगपहर्षेराने त्राम्भाजलमुत्सृजत् ५१ ततः प्रीतेनमनसास्वस्थ
चित्तः पुरंययौ रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरताः देवसम्मिताः ५२ स्वांस्वांभार्यामुपादायरेमिरेस्व
स्वमंदिरे । मातापितृभ्यांसंहृष्टोरामः सीतासमन्वितः ५३ रेमे वैकुंठभवनेश्रियासहयथा
हरिः युधाजित्रामकेकेयीभ्राताभरतमातुलः । भरतंनेतुमागच्छत्स्वराज्येप्रीतिसंयुतः
५४

राकाले नवसस्तिरवधपभयादिति लोकोपकाराय मार्थपते त्व नेयामतिः सायान्तरिक्षित्वायान
रनौतहत्वा नेवशपभव भपभवतीति भाव-४९।५० स्तजमिवागतक्षत्रियकुलातकानपरावर्तनेनम
ासभावनन्नह्रत्जनकहस्तजदिस्यर्थः । ग्लाउभाव भार्याः ५१दवसामतादिवतुल्याः ५२ ५३ ५४

॥ बालकांडं समाप्तं पत्र संख्या ६५